

— Пане Петришин,— відозвався адвокат.— Не відга-
няйте мені клієнтів!

Петришинові почервоніло раптом лице, ціла громада
думок перелетіла блискавицею в його голові, але він ска-
зав лише се:

— Адже то справа скінчена і програна...

— А вам що до того? Чи то ви будете рішати сю
справу? Хоче хлоп просьби до цісаря—се його діло; наше
діло—вислухати його і написати йому, а вже цісарське
діло відмовити йому і тим способом навчити, що перед
правом всі рівні, коли він нам не хоче вірити...

— Але ж пан меценас такий знаний народолюбець-
патріот,— відважився Петришин замітити.

— І що з того? Не будьте ви такі занадто загонисті і не
забувайте, що першим обов'язком адвоката сповняти волю
«сторони» і з того жити. Пам'ятайте о тім, молодий чолові-
че,—інакше не доробитеся самостійної канцелярії, не буде-
те мати ні маєтку, ні родини, ні спокою, ні поважання у
«сторін», товаришів і суспільності... Я вже не одну просьбу
писав до цісаря і жоден хлоп не нарікав на мене, хоч спра-
ву програв і у Відні. Пошукайте між торічними актами про-
сьбу до цісаря хлопа зі Ступиці, Хмельника Івана, і зладь-
те на такий самий лад просьбу отьому газді, що був.

По сих словах пан меценас пішов до своєї канцелярії, а
Петришин вийняв купу паперів з шафи і почав перевертати.

Невесело було йому по сій лекції принципальської
етики. Тут він дивився на папери, а в душі бачив перед
собою то отця Ріпака, то свого хлібодавця. Нічого казати,
Гуменецький куди славніший патріот, як отець Ріпак,—
цілим повітом трясє, голова політичної організації, чоло-
вік незалежний, маючий... І дивися, черпає з того самого
джерела, що й о. Ріпак, тільки вп'ятеро більше і за меншу
працю. Така просьба займе годину або дві писання—
більше ні! І се має зробити не сам адвокат, тільки він,
Петришин, бідний, залежний чоловік, що головне з недо-
стачі гроша не годен докінчити студій і писарює у та-
кого «патріота»...

Петришин найшов просьбу Хмельника, відложив набік,
сховав акта в шафу і засів до роботи. На столі лежав його
допис до «Громадського голосу», уже майже готовий. Він
зі злістю подер його на дрібні кусні і кинув до коша...

ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ

На невеликім просторі землі я начислив вісім кладо-
вищ. Се ті два високі мости через ріку, залізничий
і возовий, загнали стільки людей у могили, що аж вісім
кладовищ повстало. Боронили їх одні і гинули, боронили
їх другі і гинули, будували наново, руйнували вдруге,
втретє,—і за кожним разом зростало число могилок то
тут, то там. А тепер нема ні мостів, ні їх оборонців, зате
є вісім кладовищ.

З них два великі, по-воєнному упорядковані; покійники
лежать рівними рядами, як на муштрі, мають хрести, на-
писи і числа—ох, які числа! поза 20 000!—і мають
пам'ятники. Один з них, найбільший, має напис: «Pro pa-
tria»*. Се пам'ятник для оборонців тої спільної австро-
угорської «вітчизни», що для одних народів була вітцем,
для других вітчимою, а для третіх тяжким ворогом—і
тому сама також загинула. Солодко і славно за вітчизну
вмирати—але треба її мати...

Не люблю сих муштрованих кладовищ. Мені най-
більше подобалося маленьке кладовище на високій кручі,
над рікою, недалеко покинутих окопів. Той, що вибрав
се місце спочинку для своїх побитих товаришів, був поет.
Тут такий гарний вид на велику ріку, на села внизу, на

* За вітчизну (лат.).

поля, на ліс,— при заході червоного сонця, при рожевих хмарах і легкій імлі, над водою панорама ненаглядна.

Товариші наклали тут покійникам сильних хрестів з дашками, щоб дощ не споліскував написів. Сердешні слова відзивалися з дощинок: «Прощай, товаришу!» — «Вічна пам'ять тобі!» — Обвели кладовище плотом і дротом і пішли собі у світ. Бог зна куди. Уже й не вернуться сюди ніколи.

На малім кладовищі виросла буйна трава, місцями бодяки, маки, і вже дві акаціїки вихопилися із землі.

У падолисті вдарив мороз. Потім знову потепліло. Я вийшов у поле. На кладовищі на кручі не застав я ні плота, ні одного хреста, тільки колючий дріт лежав на землі.

— Слухайте, газди, се хто позабирав хрести?

Селянин, що переходив попри мене, відповів зневажливо: — А хто ж би? Люди! Вдарив мороз, і люди запали собі хрестами у печі. Покійникам нащо хрестів?

— Покійникам не треба, але живим, на пам'ятку.

— Живим? Хто сих покійників знає? Хто їх тут буде шукати? Хто їх має пам'ятати?

— Так, се правда.

«Вічна» пам'ять тривала всього три роки...

МЕРТВЕ МІСТО

За рікою під горами стояло мертве місто, цілком зруйноване і пусте. Ніхто туди не ходив, бо не було за чим. Тільки один запасний сотник одної з численних армій, з недалекого сусідства, ходив сюди за враженнями. Він був колись письменником і любив збирати сей скарб поетів — враження, однак уже довгі літа ні він сам, ні письменство не мали з сього скарбу пожитку. Так собі збирав се добро, як діти збирають усякі чічки та камінчики. А мертве місто робило справді сильне враження — можна сказати, навіть романтичне, гарне враження, далеко краще, ніж тоді, коли воно ще жило.

Однак одного вечора, пізньої осені, сі враження були засильні. Сотник просто утік з міста, вибіг, мовби хто за ним гонив. Налякався. Сам не знав, чого. Вечір був, правда, пізній, але руїни міста були так ярко освітлені повним місяцем, що все було видко. Нікогісінько тут не було, крім сотника. Ніщо не рушалось, не відзивалося. Тишина така, як на кладовищі. І з сеї пустки та тишини він утік, як наляканий хлопець.

Дома він повечеряв, випив склянку вина, викурив папіроску, поклався на ліжко коло теплої печі і усміхнувся сам до себе. Чи не смішно? Коли шрапнелі тріскали над його головою, він був майже спокійний, не втікав, а тут з пустого міста втік. Ніякої небезпеки не було — і він не

переміг себе, не йшов помалу, вулицями, майже біг і тільки на річці, на мості, де вже був вартівний, почав помаліше йти. Чорт зна, що се за поява! Нерви! — Еге, прокляті нерви, що так часто без розумної причини потрясають цілим тілом, як листком осики, і витручують олівець з руки, так що слова не напишеш, бо не годе...

Одначе, по правді, якого чорта було там лякатися? Такий старий чоловік, півсотні літ уже прожив — і налякався руїн! Спокійних, тихих, мертвих руїн, освітлених прегарним саявом, наче в театрі. Чи се світло так вражало? За містом гора з чорним лісом, над містом темносине небо без хмариночки, а тут вулиці, мов почорнені і побілені, тінь і світло так різко поділені, що голкою граючи поміж ними потягнеш. А може, се тишина так вражала? Було там тихо, страшно тихо, — справді так тихо, що аж страшно. Чого страшно, сам не знаєш. Дивне діло! Чоловікові не догодиш: раз гуркіт йому страшний, раз тишина... Просто ганьба людській вдачі! Правдивий вояк, мужчина повинен би в такому випадку перемоти себе, вернутися у місто і пересвідчити самого себе, що се дитинство лякатися руїн...

Минув якийсь часок, і сотник був знову у мертвім місті. Цим разом зовсім спокійний і дуже уважний: більше бачив, більше чув, більше здогадувався. Йшов головною вулицею задуманий, коли нараз почув любий акорд G-dur, потім D-septima і знову G-dur. Акорди бриніли, як дібрані дзвіночки, деś високо у повітрі. Сотник глянув у сторону божниці, що одна на ціле місто мала бляшаний дах, котрий тепер блистів проти місяця, як срібло. Понад дахом високо побачив малий аероплан, котрий помаленьку, без ніякого лопоту, злетів на вулицю міста, знову заграє три акорди, зложив крила на боки, як орел, потім поїхав ще хвилину на колесах, як самохід, і станув.

Сотник не бачив ще такої машини і придивлявся їй цікаво. З літака-самохода вискочив жваво якийсь панок, одягнений, як військовий репортер, — напів вояк, напів звичайний горожанин, — а другий панок у шубі і шофер осталися на машині.

— Вибачайте, добродію, — промовив панок до сотника, — чи добре ми залетіли? Се Карпати?

— Так.

— Ріка Черемош?

— Так.

— All right! * Ексцеленціє! ** — крикнув він, підбігаючи до авто. — Ми на місці. Може, Ексцеленція висядуть?

Ексцеленція скинув шубу і виліз помалу з машини. Мав на собі вояцьку одежу, подібну до англійської. Проти місяця його груди заясніли від різних золотих медалей, зір, місяців і брильянтів. Мав також і невидані відзнаки: золотий хвіст з короною на огняній стяжці, маленьке брильянтове копито, а з шиї на ленті висіли маленькі, емальовані вила в золоті і самоцвітах.

— Вже на місці? — промовив Ексцеленція. — Се гарно, дуже гарно! Ов, що я бачу? Цвяшок? Справді цвяшок! Джек, будьте ласкаві подати мені його!

Репортер підняв з вулиці цвяшок і подав Ексцеленції.

— Чудовий цвяшок! Прегарний! Зараз на привітання наше! Як я тішуся! Джек!

— Слухаю.

— Сфотографуйте мене, як я тішуся!

Джек мав якийсь чудовий маленький апарат кінематографічний. Машинка зашелестіла.

— П'ятсот образків?

— Ні, тисячу!

Джек фотографував, а Ексцеленція реготався, обертав цвяшок на всі боки і оглядав його з такою любов'ю, що аж було смішно.

Сотник дивився, чудувався, але стояв тихо. Нагадував собі, що це тільки дідько тішитися цвяшком, але ж тут стояла Ексцеленція, ще й яка Ексцеленція!

— Е... а се хто там стоїть, пане Джек? — спитав потім Ексцеленція.

— Сотник такої-то й такої армії.

— Та-ак? Сотник? Се гарно, дуже гарно! Може би він показав нам місто? Але в тім випадку сідаймо! Я пішки не піду. А сей цвяшок я собі схочу. Ах, який він гарний!

І Ексцеленція сховав цвяшок у золоту портмонетку, прикрашену брильянтами.

Джек попросив сотника до авто. Сотник представився по-військовому, Ексцеленція махнув ласкаво головою — і машина рушила.

* Чудово! (англ.)

** Ваше превосходительство (нім.).

— На дах божниці! — приказав Джек шоферові. — Звідтам гарний вид.

Шофер покрутив щось, крила розпростерлися, і за хвилину літак преспокійно стояв на криші.

Ексцеленція приложив бінокль до очей.

— Се гарно, дуже гарно! Джек!

— Слухаю, Ексцеленціє!

— Сфотографуйте мене, як я оглядаю місто! Чекайте, я стану там на комині. Се буде гарно, дуже гарно.

Ексцеленція скочив дуже зручно на високий комин, що сторчав, як з ями, з розвалених мурів сусіднього дому, і стояв там кілька хвилин, поки Джек зробив тисячу знімок. Потім Ексцеленція вернув до літака.

— Джек!

— Слухаю, Ексцеленціє!

— Прошу занотувати: для головного руїтника золотий хвіст на стяжці хоробрості. Для штабу і інших — сорок залізних казаночків першої, другої і третьої класи. В рапортах пошукати, хто це.

— Слухаю, Ексцеленціє!

— А ви, пане сотнику... тее... чи не були би ви ласкаві сказати нам, що се за місто?

Сотник відповів: — Звичайне містечко, яких повно в Галичині і на Буковині! Шкода, що всіх не зруйновано до основ так, щоб камінь на камені не остався. Се ж погань, якої ніде в світі нема. Перше покоління плакало би, а друге побудувало би щось кращого.

— Цілком слушно! Цілком слушно! — замітив Ексцеленція з утіхою. — Ваша опінія мені незвичайно подобалася... Одначе тут із гір тягне трохи зимно. Джек, кажіть злетіти знову в місто!

Літак-самохід злетів у місто і покотився дорогою. Перелетів вулицю до двірця залізниці, завернув, — коли несподівано Ексцеленція скрикнув: «Stop! stop!»

Шофер здержав самохід. Ексцеленція вискочив, як хлопчик, і побіг до старої, дуплавої верби, що стояла на спадистім березі дороги. Джек, уже без приказу, зараз вийняв апарат і почав фотографувати.

— Ой, яка ж гарна! Яка гарна! Просто розкіш! — приповідав Ексцеленція і кланявся вербі. Потім обняв її, поцілував і почав лізти у дупло. — Не витримаю, мушу там залізти! А ви, Джек, їдьте собі тимчасом і оглядайте місто! Потім вернете до мене.

— Слухаю! — відповів Джек і, коли авто рушило, спитав сотника: — Ви здогадуєтеся, хто се?

— Так. Якийсь високий старшина у вашім царстві?

— Ну, звичайно, з родини люципера і через те вже зроду геніальний стратег, хоч без штабу нічого і ніяк не розуміє.

— А ви, добродію, коли вільно спитати?

— Я ад'ютант. Був колись журналістом, а тепер за Ексцеленцію мушу мислити. Чи є тут справді що цікавого в цім містечку? Бо я маю дати кореспонденцію до пекельної газети і притім, очевидно, звеличати Ексцеленцію, маю дати фотографії до царського вiсника, — тимчасом мені просто нудно дивитися на ці руїни.

— Як би вам сказати, пане ад'ютанте? — промовив сотник. — Це як з якого становища подивитися на справу. З загальнолюдського становища така руїна — се біда, плач, сльози, брак притулку для тисячів родин, через те недуги, голод, смерть. З малярського або поетичного становища — чудо своєрідної, трагічної краси.

— Слушно, — potwierдив ад'ютант, записуючи собі слова сотника.

— Ну, а з вашого пекельного становища — се незвичайна заслуга, за котру — не знати, чим і як нагородити руїників. Тут мало ваших відзнак: золотих хвостів і брильянтових копит: тисячі стратегів міг би ваш цар без сорому прийняти до своєї родини.

— І я так думаю! — potwierдив ад'ютант. — Шофер, станьте! Прошу вас, пане сотнику, опишіть мені місто. Пощо маємо сими вуличками тягатися?

— Описати місто? Се була колись вонюча купа жидівських буд і смітників. По дахах могла коза півміста обійти. Потім частина згоріла і відбудувалася краще. Погорільці дістали великі запомоги. Се так подобалося іншим жидам, що вони помалу спалили решту міста, дістали також великі запомоги з Австрії і Америки і вибудували містечко хоч трохи подібне до західноєвропейських.

— Прекрасно! — замітив Джек, записуючи.

— І ось, коли вже містечко було готове, прийшла війна, і знову зруйнувала його. Найгірше те, що тепер ледве чи дасть хто запомогу.

— Однак, чи є тут що інтересне?

— Нема нічого. Отсе, що тут бачите, є на кожній ву-

лищі: спалені і порозбивані доми, без криші і стель, без вікон, без дверей, тільки пивниці, мабуть, цілі. Мене тут найбільше вражає ця мертвота, тишина, могильний спокій.

— Дійсно! — відповів Джек і записав собі: «могильний спокій». — Та-ак! Ну, вертаймо до Ексцеленції! Ха-ха! Знаєте, сей старий дурень, як побачить дуплаву вербу, зараз залюблюється. Я сам сфотографував йому вже з тисячу таких верб. Просто нещастя з ідіотом! Залізе у вербу і сидить там годинами, а ти жди! Він і сьогодні там забавиться. Знаєте, що? Нехай там сатана сидить ще у вербі, а ми політаємо собі тимчасом горою, понад містом...

— Прошу, се цікаво...

Машина злетіла просто вгору, як жайворонок. Місто виглядало тепер як долина, закидана величезними скринями, до неба отвертими, усередині чорними. Тільки світло місяця додавало дивної краси сій долині смерті.

Літак піднісся ще вище. Сотник вихилився з нього, щоби оглянути всю околицю, коли нараз під літаком побачив білу хмарку. По хвилині щось трісло у резервуарі машини і явилася маленька полумінь. «Пропали ми! — скрикнув він. — Літак поцілений!» І вискочив стрімголов з літака.

Упав на поміст своєї кімнати. Його ліжко було коротке і все, коли він хотів простягнутися, розпадалося. Звичайно, як на квартирах.

— Нехай то чорт побере! — заляв він, встаючи з помосту.

Слово «чорт» нагадало йому вечірній прохід, мертве місто і дивний сон; однак тепер він мав важніше діло: треба було зладити леговище на помості, щоби проспати решту ночі. Тільки коли знову положився, згадав мертве місто і подумав собі, що пекельні сили справді мають чим тішитися.

ГРАНИЦЯ

На дорозі стрітив я знакового селянина.

— Звідки, газдо?

— А от ходив у село, передати вістку до доньки за рікою.

Я знав, що сей селянин мав поле по обох боках Дністра, в Галичині і на Буковині. Сам мешкав у Галичині, а на Буковині жила його заміжня донька. Коли румуни зайняли Буковину, він не мав уже приступу ні до своєї дитини, ні до свого поля за рікою. Тільки деколи пересилав туди вістку через Дністер або діставав звідтам листок від доньки. Займалися сею поштою відважні парубки у недалеких селі, де берегів ріки не дуже пильнували вартові.

Селянин був сього дня лихий і нарікав:

— Ті цигани забрали мені там три кірці жита ще восени — і я не знав. Тільки тепер донька написала.

Тут він станув на дорозі, обернувся лицем до мене і з притиском, мовби його мучило якесь дивне питання, на котре не находив відповіді, промовив:

— Скажіть мені, добродію, хто се придумав границі для людей? Там за рікою моя дитина і моє поле, а я тут. Мій дід і батько ходили сюди і туди, — ніхто не спиняв їх. А тепер дивіться: прийшли якісь заволоки, поставили варту на річці, — уже тобі до своєї дитини і до твого поля

засі! Раз якось, ще спочатку, переправився я чайкою на той бік. Зловили мене ті цигани, набили і завернули. Ще й стріляти хотіли. Я вже з рік не бачив своєї дитини і бідую, бо там за рікою маю більше поля, як тут. Чи то так повинно бути, щоби людей розділювали границями?

Питання було дуже просте і ясне — і моя відповідь була така сама:

— Вже ж, не повинно бути.

Селянин дивився на той берег Дністра, високий, по-крайній згори вниз бороздами від дощу, місцями сірий, місцями білий від снігу. З Галичини понад Дністер на Буковину летіло стадо ворон.

— Дивіться, отака дурна ворона має більше волі, як чоловік. Куди хоче, туди летить. Не треба їй ні пропусків, ні паспортів. А ти не смієш, бо ти чоловік. Що се за порядок на світі? Нащо люди накладають таку неволю на себе?

Я усміхався. Мій знакомий сягав своїм простим розумом далеко-далеко, у незнану будуччину. Може, колись і цілий світ додумається до того самого, а поки що дочка селянина і його поле були за границею, в іншій державі, а він тут бідив. Поки що дурна ворона мала більше волі, як чоловік.

ІНВАЛІД

Я сидів на високім березі Дністра і дивився, як внизу, від ріки, стрімкою стежкою під гору йшов якийсь чоловік. Я знаю сю погану стежку; добре треба насопітися, поки вилізеш, але за десять хвилин все ж таки можна бути на горі. А сей чоловік помалу йде, дуже помалу. Сиджу вже з півгодини, а він ще й половини стежки не уйшов. Хто се? Чому йде так помалу? Не бачу добре своїми короткозорими очима.

Виймаю часопис і читаю. Горе побідженим! горе тим, що впали! Ніхто їх не підойме! ще й придавлять, чоботом на горло стануть. У церквах будуть проповідувати любов, а поза церквами ненависть і смерть ближніх... Гірко читати часописи, а проте читаєш і сам роздряпуєш живу рану на душі...

Минає ще з півгодини. Надходить чоловік із стежки. Ах, се ж вояк: на правій нозі від коліна залізна протеза, під пахвою дерев'яна куля-підпора, рука обвита, голова забандажована, на плечах мішок. З мішка видко два бохонці хліба. Ледве живий виходить на рівну дорогу, шукає місця на відпочинок і просить мене: «Поможіть мені сісти!» Підбігаю і саджаю нещасного на мураву. Минає кілька хвилин. Інвалід протирає собі очі, рушає устами, мовби їв повітря, поправляє попруги від мішка і вкінці зітхає тяжко: ох!

Даю йому папіроску і думаю собі: «Бійтеся бога! Така руїна — і ходить по світі та ще такими стежками!»

— Ви звідки йдете?

— Ходив у село за хлібом. Знаєте, у шпиталі мало дають їсти, а я по тифі та й їсти хочу. Вийшов із шпиталю тихцем, ніхто не бачив...

І почав чоловік оповідати своє горе. На війні втратив ногу, а голову і руку йому тяжко поранило. Рани погоїлися, і його пустили додому. Дома нужда. Він коваль. Сили до роботи нема. Потім занедужав тифом. Рана відновилася — мабуть, жовнуватий зроду. Взяли його до шпиталю. Ні жити, ні вмерти. Десь здорові, не каліки, вмирають, а його бог держить на світі — не знати, пощо і нащо? Тільки заважає всім. Коли пустять із шпиталю, то хіба з моста та у воду! Чому його не вбило на смерть на війні?

— Але я розбалакався, а там уже певно шукають за мною. Ой, боже, боже!

Я поміг йому встати, і він пошкандибав помалу до шпиталю.

Треба дочитати часопис.

— Нема надії, щоби Вільсон перепер у світі свою миролюбиву програму. — Тисяча вісімсот офіцерів і п'ять тисяч вояків сидить у в'язницях за крадіж. — Розбишаки у столиці. — Епідемія в цілім краю. — Дорожнеча росте. Голод, голод, голод!

Годі! Цілий світ — інвалід, отакій самий, як сей, що пішов до шпиталю з хлібом у мішку. Доборовся!..

НА ОКОПАХ

Тихо в полі на окопах, де недавно кров плила... Все приходили мені на думку ці слова, мов початок якого вірша, коли я вліті ходив на прогулку за місто на окопи. Було тут тихо, мов на кладовищі. Навкруги, де не скопана земля, такі бур'яни, що, мабуть, і в давніх українських степах не було кращих. А тут, де рови і порозкидана свіжа земля, вподобали собі місце переважно синяки, сині квітки, що цвітуть безнастанно від весни до пізнього літа, пахнуть медом і принадажують до себе тисячі бджіл та інших комах, ласих на мед. Легенька музика бринить тут цілий день, як у пасіці.

Приємно посидіти тут на окопі. Як ті бджоли до меду, так чоловіка, втомленого війною, тягне в се тихе, самотне, безлюдне місце. Від лихих думок і тут не втечеш, але вони стають якісь спокійніші, розважні, не докучливі. Сидиш собі і дивишся на те, що люди зробили і що природа робить.

Люди скопали ціле велике поле на горбі ровами вздовж і впоперек. Тут вони якийсь час жили, мучилися, лякалися голову вище підняти, а декотрі і вмирали несподівано або забиралися вночі з окопів на ношах — до шпиталю... Багато вони наробилися, заки викопали отсю мережку стрілецьких ровів на горбі. І вся їх робота пішла на марне. Плотів і підпор, що підпирали стіни ровів, уже нема, земля обсунулася, рови стали плитші. Але ще деякі

з них глибокі, з головою у них сховаєшся. По вояках, що жили місяцями в сих ровах, нічого не осталося, крім заржавілих бляшанок з консерв, якихось залізних стяжок і куп помотаних колючих дротів.

І добре, що людей нема. Краще без них. Тихо в полі на окопах, де недавно кров плила. Тепер собі природа на сій основі, що люди лишили, виводить свої квітчасті мережки, все погане зароблює, закриває і прикрашує. Головне тло темносине і пахуче, на тім тлі порозкидані купки червоного маку, білих і жовтих і всяких інших різнобарвних квіток, що служать чоловікові всею своєю красою, а він, невдячний, навіть не знає їх назвати. Над окопами щебечуть жайворонки, що тут десь мають свої гнізда; в ровах посвистують степові суслики, гості, котрих тут ніхто не видав, та найбільше тут любих, добрих, тихих музикантів: бджіл. Слухаєш їх музики і здається тобі, що замучена земля гомонить, знов оживає, в її тлі починає кров грати, і вона просить-благає о плуг і гарне зерно. Сторицею віддячиться за сю ласку.

Сиджу на окопі і оглядаю велику купу колючих, заржавілих дротів. Бачу, як природа всіх сил докладає, щоби накрити і сховати сю погань, щоб не дратувала нікого. Ще рік — і діло їй поведеться. Тепер уже сі дрти виглядають, як великий букет; вони поперетикані високою зеленою травою, вкриті повоями і безліччю квіток на високих бадиллях, мов нарочно призначених до такої роботи. І вже можна дивитися на колючі дрти без лихої думки, без ненависті.

Ов! Що се? За дротами щось рушається. Іде коза, за козою вилазить з рову хлопчик-пастушок, марний і обідраний. Держить патик у лівій руці, а де права рука повинна бути, там і рукава нема; сорочка зшита на плечі.

— Де твоя права рука?

— Нема, у шпиталі відтяли. В хату вдарив гранат, убив маму і сестру, а мені відорвав руку.

— А батько жие?

— Вмер ще першої зими на війні від холери. З треном їздив.

— Що ж ти робиш?

— Служу...

Більше як дві тисячі років перед нами сказав Софокл: «Багато є страшного, але нема нічого страшнішого від чоловіка». Що сказав би Софокл, коли б він тепер придивився людям?

КРОВАВЕ ПОЛЕ

Поле честі, поле слави! Ах, як гарно всякі короновані і некоровані самодержці і їх помічники поназивали сі поля, куди вони посилали людей на смерть! Тут, братчику, твоя смерть — не людська звичайна смерть, тільки геройська; і поле, на котрім тебе застрілили, як зайця, не звичайне собі поле, що картоплю родило, воно — поле честі, поле слави! Тебе, братчику, поховали там у байраці і забули, а з поля честі, поля слави, на котрім ти погиб, нема нікому ні честі, ні слави, ні навіть картоплі, бо ніхто його не оре і не засаджує. Не стало людей, нема коней, забракло й картоплі...

Але буває пора в році, коли се поле, п'ять років не оране, червоніє і стає гарне. Інші поля зеленіють, синіють, жовкнуть і чорніють, а воно іменно червоніє. Великі простори червоні, як жар, від мільйонів польних маків, котрі з року на рік займають щораз більше місця. Дрібнесенькі зернятка висипуються, розлітаються з вітром, кільчаються, вкорінюються і цвітуть-цвітуть до пізнього літа. Дозрівають знову, висипаються на землю і небавом знову цвітуть до пізньої осені.

Чудовий образок! Ціле поле мов покрите червоним, кровавим килимом, котрий до сонця мерехтить усіми відтінками полуміні. Такого червоного поля не бачили наші діди, бо вони поле орали, і не будуть бачити наші внуки,

бо вони будуть поле орати, тільки нам судилося таке диво бачити і думки думати над людською працею і працею природи.

Межею поля йшов поет і хімік.

— Чудово! — говорив поет. — Справді чудово!

На се сказав хімік: — Ви знаєте, се поле — капітал. З цього маку можна би робити прегарний опій. В дикім маку дуже багато опію. Мені дивно, що нікому се на думку не прийшло.

Поет мовчав, але думка йому сподобалася. З диких маків, з наших запущених нив видобути опій, багато гектолітрів опію, і роздати його між нещасний народ, нехай він хоч у чарах опію мріє про червоне поле честі, про кроваве поле слави і забуде біль.

ГРАНАТ

Спокійно вліз він у дуло 305-міліметрового моздіра. Престрашний гранат у грубій, залізній одежі, цілий, начинений смертю. Лежав у холоднім дулі і ждав. Нараз щось страшно штовхнуло його в потилицю, він скрутився несамовито в дулі і зі скаженим ревом вискочив у повітря. Замаєчів, як ворона, і шез у небесах. Тільки плач його лунав у просторах, так боляче штовхнуло його. Ой-йой-йой-йой! — чути було на цілі милі. Гарматчики і офіцери ждали кілька хвилин і дивилися в сю сторону, куди він полетів. Не бачили його, але чогось ждали. Минуло кілька хвилин. Плач у просторах затих. Вояки ще ждали.

— Нічого ждати! Не вибух! — сказав офіцер.

А гранат тимчасом злетів з-під неба на землю, недалеко магазину ворога, в одній хвилі вивірив собі глибоку яму в землі, пірнув кілька метрів у спід і положився. — Ну, дякувати богу, отут собі у холодочку відпичну. Ото припекло мене! Аж усередині жар чую.

Лежав він у холодочку два тижні. У яму налилося дощу, земля розмокла, — вигідно було йому спочивати, мов у подушках.

По двох тижнях почув він розмову над своєю ямою. Вояки радилися, чи витягати його, чи присипати землею. Якийсь майстер приліз аж до нього і почав лопаткою від-

гортати землю. Товариші його поверх ями налякалися і відскочили з криком: «Дай спокій». Відважний майстер не злякався, оглянув гранат, виліз з ями і рішив: «Треба засипати, його не можна рушати!».

Бисипали над гранатом могилку, обвели кільчастим дротом і поставили хрест з написом в трьох мовах: «Не рушати! Небезпечне для життя!».

Гранат засміявся у могилі: «Еге! Собача віро! Ти і закопай мене, але я все ще живий і небезпечний для твого життя!».

Микита Хрін вертав з міста додому. Він з горя випив кілька чарок самогонки за 50 корон, і, вертаючи додому, плакав за двома синами, вбитими на війні, і за годованою свинею, що йому військо взяло і не заплатило. Коло хреста, під котрим лежав гранат, він так розжалобився, що вкляк, перехрестився і змовив отче наш за синів і за сього покійника, що лежав під хрестом. Напису не читав, бо не умів читати. Потім його зморило, і він заснув.

Надійшли чужі люди і рушили його. Рушили зовсім неласкаво: копнули, штовхнули, шарпнули, вхопили під пахви, а коли він не міг іти, сказали «п'яний», кинули на землю і пішли собі. Він не був небезпечний для життя інших,— його можна було копнути і штовхнути...

ДМОВА

I. До Світлого начальства села Болотнища.

Прошу Світле начальство прийняти мене на хлопа до своєї громади.

Я походжу також з хлопського роду, але, на жаль, був потім якийсь час паном, а іменно повітовим суддею. Я скінчив гімназію, університет, зложив різні іспити і маю докторат прав. За австрійських і українських часів я служив у суді; коли ж прийшла Польша, я втратив посаду. Тепер я бачу, що мій тато зробив мені велику кривду, що посилає мене до шкіл, бо краще було лишити мене дома.

Прошу Світле начальство примістити мене у своїй громаді і дати мені яку відповідну роботу. Я можу бути писарем, можу вести касу, читальню, крамницю, спілку якусь, можу давати правничі поради і в потребі бути громадським пастухом.

Родини я не маю і згоджуся на малу плату. Тому, що панська одежа на мені вже подерлася, а нової не маю за що купити, я переберуся так, як у Вас носяться.

Д-р Василь Близнюк.

II. До Пана Д-ра Василя Близнюка.

Наша громада не пристає і не хоче вас приймати до себе, бо ми свого писаря маємо і нам такого вченого па-

стуха не треба, бо Ви все одно пан і з панами будете тримати, а ми вас до школи не посилали та й годувати не мислимо. Було си так високо не вчити, то були би сьте мали що їсти. А нам таких голодників не треба, маємо своїх досить.

*Микита Рогатий, начальник, підписав
Станіслав Кренціцькі, писар.*

і. В. Д.

У нашім містечку найсильніша є партія К. В. Д. Вона, можна сказати, є міжнародна і програма її дуже коротка і ясна: куди вітер дує, туди хилися. З видніших українців належить до неї: писар староства, учитель виділової школи, судовий возний і старшина міської поліції, котрого кличуть велично паном інспектором. До осені 1918 р. всі вони держалися здалека від українців, говорили по-польськи, хрестили діти на латинську віру — і їли хліб, що заробили тяжким трудом своєї душі.

Нараз сталося щось несподіване. Коли українці взяли власть у свої руки, всі чотири зачали говорити по-українськи і признаватися явно до українського народу. Мало того; небавом, як кожний умів, так лаяв старих громадян-українців і називав їх хрунями, злодіями і зрадниками України. Не було іншої ради, треба було пригорнути до серця нових ширих патріотів і нагородити за ревність. Сьому підбільшили плату, тому дали кращу посаду, іншим бічне платне заняття.

Найкращим політиком між ними був без сумніву пан інспектор поліції. Він, бідолаха, тільки титул мав гарний, але як начальник над чотирма поліцаями заробляв мало. Отже, вдався о поміч до голови української прибічної ради при комісаріаті. Приніс з собою метрику на доказ, що він українець з роду. Голова пересвідчився наочно, що

має діло з земляком греко-католицького обряду. Мало, правда, чував про його патріотизм, але ж давніші власті не давали українцям зросту, а тепер своїх людей мало, треба землякові допомогти і придержати при громаді. Голова ради постарався, що пан інспектор дістав гарне місце в харчовій комісії.

Не минув місяць, як пан інспектор носив уже герб Галичини на грудях, а герб України на шапці, належав до виділу селянської партії, котра постала, на вічах говорив: «Товариші! Ми хлопи і робітники» — і лаяв попів та панів, а найбільше голову прибічної ради. Всякому було ясно, що пан інспектор іде з духом часу. Причём він заробляв дещо на доставі солі, а часом роздобув і деяку бочку нафти та продав її за Збруч.

Гарно жилося. Тільки, жаль, що так коротко. Прийшли поляки і арештували його. Але, як добрі люди, не вивезли його у табір інтернованих, тільки подержали його з тиждень у касарні під доглядом війська і випустили. За той час пан інспектор успів показати голові польської опікунчої ради іншу метрику, котра доказувала, що він латинського обряду і поляк. Метрика була давня, ще з-перед війни, і з неї кожний справедливий чоловік міг пізнати сильний характер пана інспектора; не тепер, зі страху перед карою, тільки ще перед війною, у спокійний час, він прийняв латинський обряд і став поляком, значить, був чоловік з власними пересвідченнями. На доказ сього він подав тепер про українців кілька дуже цінних інформацій, на основі котрих голову бувшої прибічної ради і ще кількох українців вивезено в безпечні місця на захід від Сяну.

Пан інспектор справив собі нову одержу і круглу шапку з польським орлом і багато добрих прислуг віддав панам дідичам, що в перших тижнях держали кермо повіту у своїх руках. З партії ка в едеків не виступив, — він у ній найвірніший член, хоч і з двома метриками, але з одною душею...

РАБИ

На лихім пасовиську паслися коні, а що се були коні з байки, то вони розмовляли з собою. Були то дуже бідні і заголоджені військові коні у шостому році війни. — Чваняться люди, — казав карий Кінь з великою ямою в клубі, — що так багато погинуло їх на війні, що стільки натерпілися для поступу світа. А скільки нашого брата згинуло, скільки між нами калік, скільки ми набідилися, скільки ми причинилися до будови нових держав, до щастя народів, сього ніхто не хоче оцінити. Вигибає наш рід. Навіть їсти не дають. Я вже зо три роки вівса не бачив.

— Ой, так-так! — промовив Сивий. — І служи людям далі! Мені от недавно вояк око вибив батоном, а другим бачу мов через мряку. Дикун — та й годі!

Буланий Кінь з великим плішем на хребті додав: «Сам не знаю, як я дожив до сього часу. Як згадаю наш відворот і похід через Карпати — яких тисячу хорих і ранених коней з восьмої дивізії, з котрих щогодини якийсь падав і вмирав у рові, серце мені крається. Та краще було тоді вмерти, ніж дожити такої задухи в грудях, як я тепер маю. Ані жити, ані згинутися! Під гору ніяким способом воза не витягну, а тут б'ють і б'ють, не питають, чи можеш, чи не можеш».

Інші коні посходилися з пасовиська до гурту, слухали

розмови і кивали сумно головами згори вниз, лише один махав головою то направо, то наліво,— такої мотилиці набрався на війні.

— Ох! ох! ох! — застогнав старий Кінь, котрому всі ребра виставали з-під шкіри.— Нема правди на світі. Цілий вік свій працюю і працюю на них,— і не дадуть тобі ні стайні, ні сіна, ні клаптя соломи пожитися,— ходи на морозі, на сльоті, болотами, тягни і тягни, поки здохнеш у рові і пси тебе з'їдять.

— Не нарікайте, дядьку,—обізвався молодий Лошак,— і ви розважте, старші товариші! Чи копитом в зуби не можна? Ще сили стане. Тепер на цілм світі революція, пролетаріат добивається свободи і хліба.

— Тихо! Тихо! Бійся бога! — скричали декотрі коні.— Бачиш, там вояк стоїть...

Але були й такі коні, що обстали за Лошаком: — Ні, він правду каже! Чого ще мовчати? Копитами в зуби імперіалістам і капіталістам! Як довго ще панькатися з ними! Геть з мілітаризмом!

І пішла між кіньми гаряча суперечка про те, як поправити свою долю.

На те надійшов вояк з довгим бато́гом і вдарив кількох по хребтах.

— А вовки би вас з'їли, здохляки! Стане один з дру́гим, не пасеться і тільки головою махає! Гей, додому!

І знову вдарив бато́гом по головах, по очах,— де попало.

Без найменшого супротивлення стали коні йти гуртом додому. Ніхто з них і словечка не сказав, а не то щоб зуби вибив. Декотрі навіть підходили до вояка, щоби на них сів. А Лошак побіг передом...

Бо вони були з діда-прадіда раби, і на їх революцію досить було бато́га...

АТАННЯ

Нічого так старшина не лякалася, як братання своїх вояків з противником. Під час війни в окопах се доходило справді до смішного. Тут стріляли до себе кілька тижнів, а тут, дивись, почали сходитися на якімсь затишнім місці, балакати собі та торгувати. Листи передавали до полонених, часописи, тютюн,—ціла пошта йшла між «ворогами». Коли ж приходило якесь більше свято, різдво або великдень, то вже обі сторони були майже певні, що в той день буде спокій. Се була якась тиха, неписана умова, оперта на добрім людським почутті, котре всі хотіли пошанувати, тільки старшина не хотіла. Ще ся менша старшина по окопах, що стояла ближче до смерті, ся не противилася братанню, коли не було виразної заборони; але висока старшина за фронтом, на котру шрапнелі, бомби і гранати не падали, отся була немилосердна і за ніяку ціну не годилася на братання. Звісне діло; їй ішло о те, щоби вояк завсіди був сердитий, як роздратована собака; всяке м'якше почуття зовсім не придатне для війни.

Раз на великдень, другого дня, знайомий вояк приніс мені багато всяких російських часописів. Для чоловіка, запротореного у якесь заболочене село, часописи з «там-того» боку, нецензуровані в Австрії, дуже лакома річ. Кожний хоче знати правду, а тут правда, подавана у своїх, цензурованих часописах, все була така, щоб не по-

шкодила. Добре послухати ще другої правди, подаваної противником, і потім виробити собі ще третю правду, свою.

Я знав, що сей вояк, наш галицький селянин, находити якийсь спосіб порозуміння з москалями, і просив його роздобути мені російських часописів. Він казав, що роздобуде, але я мусив постаратися о літру спиритусу. Я дав йому і чекав, що він з тим зробить. Отже, приніс мені газети і доброго російського тютюну.

— Як же ви то зробили? Те ж небезпечно! Карають.

— Вони не стріляли, як був латинський великдень, а ми вчора дали їм спокій. Так святкували і наші люди разом з москалями.

— Як же так?

— Та от так, як в окопах можна. Повилазили наверх, махали хустинками, носили одні другим крашанки, свячене, але не гурмою, — поодинокі; сміялися, подавали собі руки...

— І старшина нічого на те?

— Нічо.

— А як же ви газет роздобули?

— Там, знаєте, між позиціями є ярки, а в них джерело. Води треба і одним і другим. Отже, між нами вже від кількох тижнів є така згода, не стріляти в тих, що по воду ходять. Се ж видно: іде без гвера, з коновкою або з відром. Отже, я умовився в ярі з одним з тамтого боку, що дам йому на сам великдень літру «водки», тільки нехай постарає газет і тютюну. І бачите, приніс. А як тішився! Зараз скоштував, чи справді водка. Аж поцілував мене на радощах. «Христос воскрес! — каже, — братчику! І чого ми воюємо з собою?» Правду сказав. Нащо ми воюємо? Люди такі, як ми, ще й свої, близькі, одної віри. А сей-таки українець, цілком по-нашому балакає. Мені аж сльози закрутилися в очах.

— Чому?

— Та як чому? Ви бачите, я маю велику срібну медаль. Здобув раз машинний кріс, убив притім кількох. Значить, і я часом пес; так запусто, задурно не дам себе вбити. Але по правді гризе мене сумління, привиджуються мені ті, що їх я зблизька вбив. Особливо один, що скрикнув: «Діти мої!» Гірко, знаєте, вбивати. І буває так, що сидиш цілі тижні в окопах, ніби привикнеш до всього, а все тобі снується по голові: нащо те все? Чи не шкода

людей? Чи ми всі не однакові? За що ми мордуємо себе? Адже світ широкий, помістимося всі... Отже, як прийде така нагода, як вчора, то аж чоловікові легше стає на серці. Чей же ми не розбійники і не злодії і чужого добра не хочемо... і кожному життю дорого...

— А завтра будете знову стріляти?

— Уже й нині стріляють. Приказ прийшов. Неволь, кажу вам. Люди жили би, як люди, коли б не ті, що взяли собі право приказувати їм. Вони нібито найрозумніші, але по правді найгірші люди, без серця...

На обіді в штабі дивізії був військовий кореспондент одної віденської газети, «очевидець» всього того, що діється на фронті, де кулі не залітають. Ексцеленція-дивізіонер розмовляв з ним дуже ласкаво, бо вже давно хотів дістати корпус і нову відлику, отже гарна реклама в часописі придалась би. Кореспондент попоїв здорово, випив ще краще і був дуже прихильно настроєний до цілої дивізії.

Ще з початку війни я читав у його газеті довгий фейлетон під заголовком *Das grosse Sterben** — огидну балаканину, з прищмокуванням, на тему, кільки то людей буде тепер вмирати за ідею. За велику ідею! Іменно за цесаря і австрійську вітчизну! Може, то цей кореспондент писав? Я дивився на нього з підозрінням і відразою.

Слухаю: починають говорити про вчорашнє братання на фронті.

— Цього не можна дозволити, — каже шеф штабу, що мислить за себе і за свого начальника.

— Під жодним услів'ям, — додає генерал, — се деморалізує вояків.

— Цілком слушно, Ексцеленціє, — відзивається кореспондент, — се деморалізує, ослаблює завзяття, силу удару, одним словом ломить духа.

Ексцеленція з шефом штабу і двома офіцерами ідуть, як щодня, грати по обіді віста; кореспондент записує собі щось — очевидно, вісті з самого фронту, — він уже все знає так, як би сам був на окопах і бачив братання, — а я думаю про свого знайомого простого вояка, що приніс мені газети, і порівнюю його слова про братання зі словами оцих висококультурних людей.

* Благородна смерть (нім.).

ТИХА ГОДИНА

Ми сиділи у товаристві і вели звичайну воєнну розмову про страшний занепад моральності, про зди́чиння суспільності і безнадійну будучину всієї людськості. Шукали ради на се: в освіті, добробуті — у всіх знаних способах, про які тепер стільки говориться і пишеться.

Сивий професор, що сам перебув кілька літ на війні, замітив мов від нехочу: — І освіта добра річ і добробут потрібний, однак люди від того не стануть кращі. Хіба ж тепер нема освічених і багатих злодіїв: таких тепер найбільше.

— Отже, що порадите? Як виховувати людей?

— Заждіть! — відповів професор. — Я вам щось оповім. Може, з того вийде хоч маленька порада.

Се було вліті 1915-го року. Я сидів в однім з чудових ярів над Дністром і читав якусь стару газету з-перед трьох тижнів. На тім боці Дністра були австрійські окопи, а недалеко російські. Під вечір зірвалася така стрілянина з обох окопів, що я сподівався випадку. Тут і кріси і скоростріли і ручні гранати і бомбомети і гармати — ціла воєнна музика заграла. У сей яр залітали заблукані кулі і стукали по деревах, як ковтачі.

Коли нараз чую: з кручі над Дністром здовж рікою і по ярах залунав сильний голос, — я не міг спершу зміркувати, що се: чи звичайна війська трубка, чи флейт,

чи кларнет. Найбільше нагадувало воно кларнет, але дуже сильний кларнет, дзвінкий, голосний, — дійсно інструмент для степу, не для зали. Перші тони, мов настрашені птахи, зірвалися з землі, прошибли собою однастайний, глухий лопіт крісів і скорострілів і перекричали їх. Се був крик страху і розпуки, добутий з інструменту, крик зв'язаної, настрашеної смертельно звірини, котрій пхають ніж у серце.

По хвилині сей крик перемінився у плач, страшний плач простих людей, котрі в розпуці б'ють головою об стіну, стогнуть тяжко і приговорюють жалісливими словами. Сей плач полетів понад Дністром і ярами, як хмара гайворонів, що саме на ніч летіли у бессарабські ліси.

Я зараз зауважив, що в окопах понад самим Дністром стріли замовкли. Уявляю собі стрільців при маленьких віконцях в окопах, засланних у стукіт своїх і чужих крісів, трохи неприємних від роздратування, котрі несподівано чують дивний, сильний плач — і на хвилиночку здержують себе у своїй кровавій роботі, щоби прислухатися докладніше, що се за плач. Справді мовби хто плакав: страшно, безнадійно плаче, так що й Дністровий яр розжалобився і собі ж плаче та додає ще свої окремі голосіння.

Сонце хилилося вже к заходу і золотою плахтою вкрило всю околицю. Так ярко все освітлене! Дивишся на високі береги, де окопи, шукаєш очима, чи не побачиш людини, — нікогисінько не видно. Мертво, пусто, а преціж у землі в ровах повно людей. Не знати, де й грач сидить. Тільки голос його інструменту чути — і сей голос переходить тепер з плачу у смуток, широкий, степовий смуток опущених бурлаків без кута, без хати. Тут щось наче українська думка, наче волоська дойна, наче циганськомадьярська туга, — то нагадує знані мотиви, то відскакує від них, — очевидно, імпрровізація грача, в котру він вкладає свою стривожену, замучену душу. Вся та туга, тривога і мука о одно тільки благає: спокою! спокою! спокою!

І що ви скажете? Окопи замовкли, справді замовкли. Десь-не-десь ще лопнув стріл і затих. А голос інструменту ще ширше, ще голосніше роздався в околиці. Де-котрі Дністрові яри такі акустичні, що на сотки кілометрів чути звичайну розмову, а сопілку чути на цілі кілометри. Цей предивний інструмент на кручі перевищував

голосом всякі флейти і кларнети. Очевидно, і в далеких окопах почули його і — забули стріляти...

А грач мовби відітхнув і повеселішав по сій стрілянині і своєю грою малював далі стан своєї душі. Се, очевидно, був циган, полохливий вояк, але музикант, як видко, гарний. Грав він півгодини і закінчив, як звичайно по-циганськи — веселими підскачними козачками та шумками. Не диво, — небезпека минула.

Коли він скінчив грати, я зовсім виразно почув оплески з російських окопів. Потім озвалася там ручна гармонія і пісня. На те в австрійських окопах заграла ціла капела. Вже знаю, хто се! Се один мадьярський полковник склав собі цілу капелу і держав її в окопах. А отсей дивний кларнет — се «тарогато», інструмент ще з часів Раковця, — на війні уживали його. Мадьяри оповідали чудеса про його одушевляючу силу; австрійці мали його заборонити 1849 р., так електризував він синів пущі.

Та не в тім діло. Отже, у сей дивний, літній вечір, коли Дністер вкривався легким серпанком з імлі і пізні солов'ї ще докінчували своїх весняних пісень на обочах берегів, я додумався, що се музика спровадила тиху годину в окопи, зробила людей кращими хоч на часок, вони забули мордувати себе. І пригадалася мені ще історична згадка про лютого султана Амурата, котрий, здобувши Багдад, засудив тисячі полонених на смерть, але як почув гру одного з невільників на шездарі, так розжалобився, що дарував життя всім засудженим. Се виглядає на казку, але я дуже вірю у правду сеї казки. Я думаю, що виховувати людей на кращих громадян можна тільки штукою. Ось що мав я сказати!

— Се гарно, — сказав соціал-демократ — але нема штуки без добробуту.

— Я не перечу сього, — відповів професор. — Однак нема доброти без штуки, без розуміння краси і гармонії...

УХОЛАП

В околиці села К. над Дністром появився незнайомий нікому чоловік, настільки неосторожний чи байдужий на всі прикази власті, що не зголосився в поліції, тільки так ходив собі вільно, як за давніх добрих часів. Першу вістку про нього приніс Парася, слуга коменданта постерунку державної поліції, пана Вілька; вона наперед пані Вільковій, а потім і самому Вількові оповіла свою стрічу.

— Іду я, — каже, — собі попід ліс, дивлюся, аж там якийсь пан із сивою бородою, в окулярах, кидає мішком понад бодяки і ловить мухи чи щось таке. Стала я за корчиком і дивлюся, що він буде далі робити. А він сідає на землю і починає порпати, копати, щось виймає, щось ховає... Здається, чоловік не при розумі. Я обійшла його здалека; краще не сходитися з таким мухолапом.

Звіт Парасі не був докладний. Пан Вільк хотів ще знати, що той незнайомий закопував чи викопував, кому він давав знаки тою фаною чи тим мішком, чи се хто міг бачити, — Парася аж напудилася від тих допитів, але не могла нічого більше сказати. Комендант, дбалий о спокій околиці, повіреної його опіці, прикликав зараз свого поліца Францішка Свідра, і приказав йому негайно знайти мухолапа і привести його в поліцію.

Заки те все сталося, берегом Дністра понад водою

ходив вояк цлового батальйону, Войтек Ржепа, котрий мав пильнувати границі, щоби хто з Буковини не перевозив Дністром горілки у Східну Малопольщу. Так сей Войтек побачив на кручі Дністра дивне диво: якийсь сивий пан, в окулярах, махав білим мішечком на пачку — і то в сторону Буковини: раз, другий раз, третій раз, потім заглянув у мішок, витяг з кишені фляжку, усів на землю — і не знати, що далі робив, бо знизу не було видко. Войтек Ржепа розумів свою службу, і хоч як не хотілося йому лізти на стрімку стінку берега, обов'язок наказував йому придивитися сьому підозрілому панкові зблизька. Нема сумніву: се вимахування хоругвою в сторону Буковини мало своє значення, — він давав знак пачкарям по другім боці, щоби о третій годині по півночі бралися до роботи.

Мухолап сидів на камені і затроював спиртом якогось мотиля, коли Ржепа станув коло нього і промовив грізно: — Що ви тут робите?

— Чи не бачите? — відповів мухолап.

— Це румунська горілка, що коло вас стоїть?

— Не знаю. Спробуйте!

Ржепа підніс фляжку до сонця, потягнув здорово і прицмокнув.

— Ви звідки маєте сю горілку?

— Купив.

Мухолап сховав спокійно мотиля у коробку і видивився на вояка трохи здивовано, трохи з цікавістю.

— Хто ви є? — допитував вояк далі.

— Професор Краківського університету.

— Говоріть се комусь дурнішому, а не мені.

— Як найду, то скажу.

Ржепа не похопився на відповіді, лише питався дальше: — Чого ви махали три рази фаною в сторону Румунії?

— Бо треба було.

— Ну, то я вас арештую.

Мухолап не противився.

В ту хвилину, мов покликаний, надійшов скоренько поліцай Свідер. Ржепа оповів йому все, що бачив, — і оба тішилися дуже, що зловили такого непевного гостя.

Ржепа остався над Дністром, а Свідер не церемонився довго з незнайомим, тільки казав йому йти поперед себе.

— Скорше, скорше, бо я не маю часу. Я вже й так набігався за вами, як пес.

— Чи я вам казав? — боронився мухолап.

— Ви не жартуйте зі мною, — відповів поліцай твердо, — бо я жартів не знаю.

Мухолап замовк.

По подвір'ю станиці поліції ходила Парася. Як побачила мухолапа, зараз побігла до Вількової: — Іде, іде, той самий, що я його бачила під лісом.

Вількова вибігла на ганок, подивитися як на диво. В селі було страшно скучно жити, тому всяка новинка займала її.

Надійшов мухолап, а за ним поліцай, оба спечені, бо жара пекла. Вількова здержала поліцаю.

— Муж спить по обіді, зачекайте! Ідіть до кухні, пообідайте! Сей пан чей не втече.

— Нехай спробує, а його кулькою дожену, — погрозив Свідер, поцілував Вількову смачно в руку, усміхнувся, моргнув до неї і пішов у кухню.

Вількова пішла за ним, але по хвилині вийшла знову на ганок, бо дуже кортіло їй побалакати з мухолапом. Той сидів на лавочці, обтирав цілу голову хустиною, потім чистив окуляри і віддихав тяжко, — видко, втомився. Виглядав дуже нещасливо: одітий звичайно, як на дорогу, запорошений, з торбою на плечах, бляшаною коробкою спереду і другою торбою збоку, — палиця і сітка на ко-

махи стояли сперті об стіну.

Вількова почала розмову: — Ви приїхали сюди з Кра-

кова?

— Так.

— За чим?

— Ах, знаєте, тут у вас є прекрасна флора і фауна — і я хотів побачити.

Вількова здивувалася: — Прекрасна Флора і Фауна — тут у нас? Я про них не чула. Вони тут мешкають?

Мухолап видивився на Вількову і відповів спокійно: — Се не є ніякі люди, тільки цілий світ рстинний і звіринний. Маєте тут у своїх ярах Дністрових предивні рідкі рослини, мотилі, ящірки, вужі Ескулапа... От якби хто мені одного такого вужа найшов, я заплатив би. Мабуть, їх тут уже мало.

— А коло Кракова їх нема? — дивувалася пані Вількова. — Адже я вчилася, що під Вавелем в печері є навіть страшний смок.

— Був колись, — відповів мухолап, — тепер його потомки розлізлися по кресах і напастують спокійних людей.

Вільковій прийшли на думку слова Парасі, що той мухолап не при розумі — і вона вступилася в двері, щоби на всякий случай можна скоро сховатися. Але як жінка поліцая, вважала своїм обов'язком пильнувати його так довго, поки Свідер пообідає і муж виспить.

Мухолап вийняв з кишені якусь закуску і почав їсти. Тимчасом з кімнати роздався небагом грімкий голос коменданта Вілька: — Карольцю! — Се він кликав жінку.

Карольця вбігла до кімнати, побула там хвилинку, потім покликала Свідра з кухні і обоє попросили мухолапа до канцелярії разом зі всіми його торбами і приладами. Почалося слідство, при котрім крім Свідра була й Карольця, бо на селі скучно жити, а тут траплялася новина.

— Легітимація! Абсолютно! — гукнув зараз при вході товстий Вільк.

Мухолап подав і ждав скромно коло дверей, — ніхто не попросив його сідати. Вільк дивився на легітимацію і на мухолапа, оглядав печатки, надумувався — вкінці рішив: — то може бути правдива легітимація, абсолютно, а може бути й підроблена. Знаємося на таких штучках. Тут мені в околиці крутяться всякі більшовики й українці — і кожний має якусь легітимацію з печатками. А я відповідаю за спокій, — абсолютно! Чому ви не зголосилися в старостві і в повітовій команді поліції і в мене?

— Бо мені було не по дорозі.

— Не по до-ро-зі, — повторив Вільк з глумом. — Свідер, зробіть ревізію!

Свідер зняв з професора велику бляшану коробку і з замахом висипав з неї на ліжко Вілька все, що в ній було. Там були три золотисті ящірки з синявими голівками, один вуж і дві веретільниці. Ящірки зараз збігли з ліжка на поміст, а вуж і веретільниці порозлазилися по ліжку і шукали дороги на землю.

— Гвалт! — скричала пані Карольця і кинулася до дверей. Пан Вільк відскочив також від ліжка, а Свідер перший був у снігах. На крик надбігла й Парася і зчинила з панею переполох, як би не знати що сталося. — Вужі, гадюки в хаті! А де ж ми будемо спати?!

— Не бійтеся! — успокоював їх професор. — Се дуже невинні створіння. Чи можу собі їх забрати?

— Але ж забирайте собі до чорта то гадде! Абсолютно! — скрикнув люто пан Вільк. — Ще мені того не доставало в хаті! Чому ви не сказали, що маєте в коробці?!

— Ну, як ревізія, то ревізія! Ви мене не питали, — боронився професор і сховав обі веретільниці знов у коробку.

Вуж тимчасом і ящірки залізли під ліжко пана Вілька. Професор поклався на поміст, заглядав під ліжко, казав собі подати палицю, шукав нею утікачів — ніщо не допомогло. Потім сам відсунув ліжко від стіни, — було пусто.

— Або залізли в ті діри коло стіни, або є в ліжку, — вияснював він пригоду спокійно. — Шкода мені того вужа, се був прекрасний екземпляр.

Тимчасом пан Вільк адькав також: «Де ж я буду спати?!» А його жінка і Парася і Свідер вибігли на подвір'я і все дивилися під ноги, чи не лізе за ними «гадде».

— Я казала пані, — говорила Парася, — що то якийсь непевний чоловік. Нащо йому сі гадюки здалися? І не боїться! В руки бере! Чарівник!

Пан Вільк зрікся великодушно дальшої ревізії у мухолапа, бо важніша була тепер ревізія його власного ліжка, вийшов на подвір'я і видав приказ:

— Свідер! Тут в селі є жид Гольдер, що приїхав за телятами. Найдіть його абсолютно і на його возі поїдете з тим паном до міста. Там передайте його панові комісарові, нехай собі з ним робить, що хоче! Абсолютно! Чого я маю морочити собі голову? А будьте обережні, бо, може, то є правдивий професор, то готов нам наварити пива. Розумієте?

Ізда до міста на возі з телятами не була така прикра, як мухолап боявся, бо він за той час успів Свідра навчити, що ся наддністрянська околиця своєю флорою і фауною подібна до чорноморської і середземноморської; тут є мотиль *Saturnia Pyri*, *Cypripedium calceolus*, *Pulsatilla pratensis*, *Amygdallus*, *Iris aphylla*, такий самий, як на Сичії, *Adonis*, акації — Гледичії, славна *Ephedra dystichia* — останок допотопної рстинності, чудові ящірки, суслики... Дещо з того показував професор по дорозі, або виймав із своїх коробок.

Треба признати, що поліцей Свідер при сій лекції лише раз задрімав і то на малесеньку хвилиночку, за

що в нагороду дозволив професорові злізти з воза і зірвати чудовий горицвіт (Adonis) котрого він забажав, як дитина.

На поліції в місті відбулося все далеко гладше, як у селі. Тут передовсім був поліцай з Познанщини, з німецької школи, і той попросив професора сідати, поки надійде начальник. Начальник, пан Казімір Корнфельд, котрий уже послав просьбу о зміну свого прізвища на Корневич, бо його наречена не хотіла за Корнфельда вийти заміж, показався чоловіком майже світовим. Увійшовши в канцелярію, він мовчки прийняв від Свідра записку Вілька, а від професора його легітимацію; не сказавши слова, сів за стіл, закупив папіроску і задумався над легітимацією кілька хвилин; потім помалу і поважно спитав професора: — Умієте читати і писати?

— Умію! — відповів професор з радістю.

По сій відповіді Корневич знову задумався глибоко. Його служба наказувала йому не вірити нікому, але бували випадки, що не повірити було небезпечно — се вимагало докладної розважності. Вкінці Корневич встав з крісла, подивився ще раз на фотографію в легітимації і на професора і спитався: — Чи маєте тут кого знайомого в місті, хто potwierдив би ідентичність особи?

— Може й знайдеться, — відповів професор. — Хто вчився у Краківським університеті, той повинен і мене знати. Може, є який лікар?

Корневич заглянув у якийсь зошит: — Доктора Смолинського знаєте?

— Знаю.

Корневич послав за Смолинським і знову задумався. Лікар Смолинський не був добре записаний в поліції, — се був українець, котрий сидів місяць в арешті і котрому не можна було доказати, за що він сидів, — так він зовсім не втішився, коли його покликали в поліцію. Є такі уряди, до котрих і ангел не йшов би радо, а не то чоловік з первородним гріхом, що є українцем.

На щастя, відвідини в поліції скінчилися зовсім не шкідливо і навіть весело. Смолинський вступив у двері і здивувався:

— Пане професоре, і ви тут?!

— Еге! І я тут, для студій подільської фауни і флори... Найшов тут потомків піддавельського смока...

Давні знайомі аж поцілувалися на radoшах, а пан Корневич побачив у тім поцілунку potwierдження ідентичності особи професора, дав йому дозвіл ходити по всіх ярах і вертепах і на прощання подав навіть руку.

Лікар запросив професора до себе в гості.

1922

ТЯЖКА ОПЕРАЦІЯ

Ідеалом директора шпиталю д-ра Д. було: по трудах дня якнайскорше покластися в ліжку і при лампі читати часопис або роман та попивати чай. Особливо взимі, коли надворі мело снігом і вітер гудів у коміні, доктор чимскорше втікав у ліжку і під теплим покривалом простягався та вигинався так само радо, як се робив його трилітній син Влодко, котрого не раз не можна було витягти з постелі.

І саме в такий час, коли мороз виходив з костей і по тілі розпливалося приємне, усипляюче тепло, дуже часто лучалося, що по доктора приїздив віз або сани з селя. Тоді він на початок відповідав коротко і рішуче, що не поїде до хворого за ніякі гроші, бо сам є хворий; потім проклинав сей порядок чи нелад на світі, що з теплої постелі тягне лікаря на мороз — і то по якійсь ніби добрій волі, без жандарма, — вкінці вискакував з ліжка, одягався скоренько і допитувався у візника уважно, що за пригода, до кого кличуть його і чи справді така пекуча потреба.

Так само склалося й нині. Надворі був сильний мороз. Доктор читав саме у ліжку, як західні держави Європи й Америки дбають з усіх сил про свою кишеню, чи то пак про мир в Європі, читав, сердився і починав уже дрімати, коли перед домом стали санки і до кухні увійшов

молодий селянин. Приїхав по доктора. Спитали його, з котрого села і хто занедужав — і сю вістку наймичка понесла лікареві. Лікар не відізався. Тоді із сею самою вісткою пішла до нього жінка. Він не спав ще, слухав, але не відмикав очей і не відповідав. Тільки, коли жінка назвала хворого, він усів скоро на постелі і скрикнув гнівно:

— Що?! До того старого шкарбуна я мав би їхати у такий мороз! Він ще жиє? Доки ж він гадає жити, сей скупиндрияга?! Мало йому, що я вже раз вирятував його від смерті, — він ще другий раз хоче?! Я не поїду! Прилич мені сюди того посланця, що приїхав, я йому сам скажу.

І доктор поклався у постіль.

У кімнату увійшов селянин і вніс із собою ще добру пайку морозу, що засів його кожусі.

— Ви свояк старого Василюка? — спитався лікар.

— Я зять його. Перед трьома роками я вернувся з Канади й оженився у нього.

— Що ж він? Хворий? Лежить? має гарячку?

— Я сам не знаю, — відповів селянин. — Він і ходить і кладеться часом на постіль. Від кількох днів усе говорить, що потребує доктора і то не кого іншого, тільки вас, бо ви, каже, вилічили його зі страшної гарячки і були з ним дуже чемні. Що йому тоді було?

— Тиф мав з бруду і нехлюйства. Не завидую вам вашого тестя.

— Знаю... — відповів селянин коротко і зчервонівся. По хвилі додав: — Тепер у нього вже більший лад. Але буває, що у свою хату і цілий тиждень нікого не пускає, ні мене, ні доньки. Я поклав собі хату окремо — і байдуже мені... От старий чудак, удовець...

— Не чудак, не чудак, — відповів лікар скоро, — тільки скупар, паскудний чоловік! Коли ви зять, то певно чули, що ще перед вами приїхав його син з Америки, здоровий, як оріх, привіз доларів, скільки, не знаю, і в батьківській нехлюйній хаті помер від тифу. Старий держав долари у скрині, але мила не купив. Припадком був я тоді у вашій селі і заглянув у його хату: дочка вже видужувала, а старого я забрав у шпиталь.

— Чув я про те все, — замітив селянин неспішно, мовби соромився.

Лікар усів на ліжку. Вподобався йому сей молодий, здо-

ровий господар своєю поважною чемністю, що числиться зі словами і нікого не хоче вразити.

— Пане докторе, що було, то пропало. А тепер я вас прошу поїхати зі мною, на мій рахунок. Самі зрозумійте, що не годиться мені відмовити старому. Се ж батько моєї жінки, мій тесть. Нині під вечір прийшов до мене: «Ідь і їдь,— каже,— привези мені того доктора, що все ходить без шапки; я старий, я хорий...»

— Чого ж він ходить, коли хорий? — замітив лікар і зітхнув важко: — Ой, коли б ви знали, як мені не хочеться їхати!

— Вірю вам, пане докторе. Але се недалеко, санна дорога гарна, коні бистрі, за годину заїдемо.

Лікар почав одягатися. Зовсім не сказав селянинові того, що загадував і чим жінку страшив.

Небавом був він уже на морозі і їхав. Санки були вигідні, коні дійсно сильні, а візник не жалював їх. Він і не відзивався ані словом, тільки все думав, як се може бути: надворі сильний мороз, доктор одягнувся в шубу і накрив ноги бараницею, а лису голову виставив цілу на мороз і не дбає,— хоч би платком яким заслонив.

За годину були справді дома. Коні станули перед високою брамою з острішком. Ціле господарство було обведене кам'яним муром, як фортеця. На подвір'ї гавкав пес.

— До буди! — скрикнув хтось здоровим голосом за брамою. — Зараз відчиню!

— От вам і хорий! — шепнув зять.

Заскреготів ключ у колодці, брама відчинилася і санки вїхали на подвір'я. Старий Василюк не привітався з доктором, тільки перше замкнув браму на колодку і потім промовив:

— От добре, що ви приїхали. Хорий я, знаєте; старість — не радість.

— Чого ж ви ходите так легко одіті по морозі? — спитав його доктор, поглянувши на Василюка і його подерту кожушину.

Старий не відповів лікареві, тільки зятеві приказав: — Заведи, Іване, коні до стайні і сам іди до свого дому!

— Піду, тату! — відповів зять. — А може би пан доктор прийшов потім до мене на чайок. Адже змерз...

— Змерз, кажеш? — озвався старий уже з порога хати. — Ага, змерз. Ну, правда, нині мороз. Та се нічо... А гарбати можеш дати,— чому би ні? Ходім!

Доктор казав ще Іванові взяти шубу і бараницю до своєї хати й подався за старим у його житло. Тут було нагріто, але тепло з печі перемішалося із сопухом кожухів — і з того зробилося звичайна прикра задуха старих, непровітрюваних селянських хат, котрої ніяке пахуче силука й зілля не було. Але, щоправда, стіни були вибілені і долівка була підметена. Маленька нафтова лампа ледве освічувала убогу обстанову: дві лави, старомодний стіл, що був zarazом і скринею, постіль і жердку з кожухами та ще деякі дрібниці.

Василюк замкнув сінешні двері на ключ і засув, хатні двері на зашпінку, поклав залізні вила коло дверей, закрив маленькі вікна ряднами, обтер кулаком свої пристрижені над губами вуси — і тільки по сих приготуваннях почав розмову з лікарем, коїм з деяким недовір'ям дивився на старого діда і на залізні вила.

— Хе-хе, пане докторе, дай вам, боже, здоров'я, що до мене заїхали.

— Що вас болить? — спитав доктор.

— О, болить, дуже болить; праця... моя, кєрвавиця моя гіренька болить мене.

Доктор не зрозумів нарікання і сказав просто: — Роздягніться, я вас огляну.

Дід махнув рукою: — Не треба, хе-хе, не треба. Я здоров... Я до вас з іншим ділом. Але ви не скажете нікому?

— Ну, будьте спокійні!

— Я так собі й гадав. Кого би то, міркую собі, взяти? Когось із села — не можна. Попа? Жида? Учителя? — ні! Когось чужого? — ані гадки! Уб'є, опришків приведе. Зять? — ні! Нашо має ждати на мою смерть? Доньку? — вона задурна, невчена, рознесе по селі... Восени, чую, ви приїхали до поліжниці. Згадав я, як ви мене у шпиталі пильнували, дай вам, боже, здоров'я, фєника від мене не взяли, від смерті мене збавили, чємнє зі мною балакали, — і з того часу се мені не сходить з думки: поклич та й поклич його, то добрий і певний чоловік. Ніхто не буде знати.

— До чого ж ви мене покликали? — дивувався лікар чимраз більше, слухаючи неясної мови дідуся.

Дід цмокнув язиком, зам'явся, а потім і сказав свою велику тайну:

— Я покликав вас, щоби ви мені мої

гроші порахували. Я заплачу вам, о! я заплачу! не гадайте собі! цілком так, якби ви до хорого приїхали.— І дід засміявся:— Хе-хе! здурю людей. Завтра почнуть мене сусіди питатися: «А то хто був у вас вночі?».— «Доктор був,— скажу і не збрешу.— Чогось мені слабо зробилося і я покликав доктора, самого головного, аякже, бо мене на то стати». А доктор мені файно гроші порахував, мою прадейку, мою кєрвавицю за довгі літа, щоби я знав, що я маю. І ніхто того не бачив, бо то ніч.

Доктор осміхнувся, бо ще до такої недуги його ніколи не кликали. А дід дальше тішився, як то він хитро придумав.

— Що? Не добре я вигадав? Але ви нікому не скажете?

— Ні, ні!

— Бо то, знаєте, за ту війну з тими грішми всілякими я цілком збаламутився і вже тепер ні сюди ні туди. Дивлюся на них, як сліпий,— ще тільки австріяцькі розпізнаю. Ото були раз гроші — гей, гей! — бо тата мали, еге! І рублі файні. А ті інші, що настали, то я вже сам не знаю, що беру, що даю, кільки належиться,— кажу вам, що не можу собі ради дати. Я на такі великі нумера не вчений, а тут тепер лиш тисячі і міліони. Хе-хе! О, колись-то я виміняв жилові двісті доларів, а він мені наніс таких марок — щось чотири міліони чи скільки там,— я числив і числив і ріжте мене — не знаю, чи одурив мене жид, чи ні.

— Відразу кажу вам, що одурив вас,— сказав доктор рішуче.

— Ов! — здивувався дід.— А то як?

Лікар вияснив йому, в чім діло,— і старому почали трястися руки, мовби справді нагло занедужав, голос його став жалісливий і та бадьорість, яку досі проявляв, десь щезла.

— Падоньку мій! Що ж я доброго зробив?! — бідкався він. Потім замовк, подумав і знову спитався: — Але ви нікому не скажете?— І цілком тихо додав:— Я ще маю долари, маю, маю! Жилові я не сказав цілої правди, о ні! Ви мені почислите?

— Давайте, нехай уже раз починаю!

— Я зараз. Я ще увечір позносив усе до хати. Бо я тут в хаті грошей не держу, о, ні! Маю на них інший сховок — і не один.

Старий витяг з-під ліжка дерев'яну скриньку і мішок, поклав їх на постіль, подивився на вікно і почав витягати гроші та розкладати їх на столі. Небавом цілий стіл був закритий різними паперовими банкнотами, котрих «невчений на великі нумера» селянин дійсно не міг почислити, стільки було їх.

Лікар стояв здалека від стола і тільки, коли вже дід усі гроші виложив, приступив ближче та сказав: — Тепер я почну числити, а ви добре дивіться, щоби мені що до пальців не прилипло.

— Е! — заперечив дід рішучо,— ви не з тих, я знаю.

Проте він добре дивився лікарєві на пальці і хитрим очима водив за всіми його рухами. Лікар складав окремо долари, окремо царські рублі, австрійські корони, німецькі марки, українські карбованці і гривні і вкінці цілі труби томи польських марок. Тих було найбільше, половину стола зайняли.

— Ви звідки стільки добра придбали?

— Хе-хе! — засміявся старий.— Праця моя, кєрвавиця моя. Потім війна. Яке військо приходило, то в мене брало. Я ж господар, п'ятдесят літ на своїм ґрунті. Потім син долари привіз. Назбиралося, дякувати богу за його ласку.

Лікар тимчасом укладав одиниці, п'ятки, десятки, сотки і тисячі окремими купками, щоби легше було їх почислити разом. Потім із своєї лікарської торби, котру взяв з собою, вийняв стару газету, покрав її ножиком на стяжки і казав господарєві дати ниток. Далі позавивав у папір почислені гроші, пообв'язував їх нитками і пописав на обгортках, скільки котрих є. Коли вже на столі було все упорядковане і пов'язане, списав собі на чистім папері всі гроші два рази. Старий Василюк придивлявся всьому тихо і набожно та ждав на кінцеве зчислення, мов на засуд.

— Отже, маєте, газдо, 3453 долари, 12 500 австрійських корон, 8237 царських рублів, 2747 німецьких марок, 250 000 українських карбованців і 172 000 гривень і 8 327 255 польських марок. Ще й кілька большевицьких тисячок тут є. Тут маєте картку, на котрій всі ті ваші гроші списані. Тепер я вас хотів би щось спитатися,— чи ви послухали би моєї ради?

— Якої? — зацікавився дід.

Лікар цілком поважно почав навчати старого скупаря про різні валюти, про причини їх зросту й упадку в ціні;

казав, котрі гроші треба заховати, а котрі негайно видати і, щоби старий не помилявся, сам при нім відложив у скриньку долари і гроші, котрі не ходили або втратили ціну, а мільйони польських марок зложив у мішок і порадив занести їх хоч зараз зятеві, нехай купує все, що тільки за марки можна ще купити.

Все вподобалося старому, що лікар казав, тільки по-слідня рада ні.

— Воля ваша, — сказав на те лікар. — Гроші не мої, ви можете їх і в огонь кинути... Ну, мені пора додому, я своє зробив.

— Що ж вам дати за ваш труд? — спитався дід і почав щось нищпорити у мішку. — Все так красно пов'язано, що рушати жалко.

— То й не рушайте, коли вам жалко, — всердився лікар.

— Але ж ви трудилися! — боронився старий і викинув з мішка пакет по десять марок, котрих разом було не більше тисячі.

— Не треба, я не прийму.

— Хе-хе! — утішився старий. — Які ви добрі! От чоловік!

За сим словом він цілком спокійно сховав пакет у мішок і нітрохи не засоромився. Сердитий, але на виду спокійний доктор почав одягатися.

— Раджу вам, газдо, ще раз, дати всі марки зятеві, бо ви їх змарнуєте, як дитина. То навіть суд мав би право взяти вас і ваші гроші у свою опіку, бо ви ними не вмієте орудувати.

Старий настрашився: — Суд? Яким правом?

— Таким правом, що кривдите свої діти.

Доктор не міг уже далше говорити із старим спокійно, попрощався і пішов до зятевої хати, що стояла недалеко. Тут уже було видно руку і догляд «американця». Світлиця була чиста, ясна, на помості, з великими вікнами, з правдивими меблями. Стіл застелений, на нім велика лампа, кипучий самовар, горілка і перекуска. Лікар був мило здивований, коли се побачив, і його сердитий настрій уступився.

Жінка молодого господаря показала тільки на хвилину привітатися і довідатися, що з батьком, і потім виїшла у челядну до малої дитини. Лікар пив чай і думав, що з того всього, що він бачив у тестя, оповісти зятеві,

а що промовчати. Вкінці рішив, що тут годі церемонитися і треба поступити не інакше, як при хворім: здорові повинні знати, що недужому хибує, і пильнувати його; отже оповів зятеві все дочиста і подав йому спис грошей.

Господар здивувався, але якось так в міру, здержано, без об'явів великої утіхи, що лікареві ще більше вподобався.

— Я знав, — каже, — що старий має гроші, але щоб аж стільки... Ну, походимо коло нього, коли буде можна. От як наші люди марнують маєтки! Я не впоминаюся у старого нічого, бо й сам дещо маю.

За труд дав Іван лікареві двадцять доларів і відвіз його додому.

Дома жінка лікаря ще не спала.

— На, маєш, Зеня, двадцять доларів.

— Ові! — здивувалася жінка. — Се старий скупар так розщедрився?

— Де ж там? Се його зять.

— Що ж там було?

— Тяжка операція була. Побачу сими днями, чи вда-лася.

Операція дійсно повелася, хоч і не цілком. По двох днях зять старого скупаря привіз докторові корець пшениці і вістку, що від тестя дістав більше, як вісім мільйонів марок. Надумався старий, але про долари у скрині все ще не згадав ані словом...

1923

СВІДОК

Я просив знайомого суддю, щоб мені дозволив прислухатись розправам в суді, і дав мені знати, коли буде що цікаве. Я бажав придивитися нашим людям з села, бо я їх мало знаю, а в суді є нагода пізнати їх ліпше, бо вони то більше, то менше подратовані справою, для котрої їх покликали з села, і виявляють свої думки і вдачу не раз дуже різко. Суддя казав мені звичайно, що нема нічого цікавого. Але раз передав мені возним картку, на котрій писав:

«Я пришло Вам сьогодні Василиху Калинчукову з Комарівки і Ви переслухаєте її в такій справі: Петро Мафтеїв і Олексій Зелепуга мають поле об межу. На межі поля вже давно не було. Сього року Мафтеїв поклав новий пліт, а Зелепуга вночі розібрав і викинув. Каже, що Мафтеїв заліз йому з полем на його поле. З того процес. Грунтових книг і мап нема, бо згоріли в часі війни. Тому треба свідків питати про границю між сусідами. Калинчукова є свідком. Буду Вам вдячний, коли Ви мені коротенько переповіжете все, що вона Вам буде розказувати».

Справді Василиха прийшла. Поважна, статочна господиня, літ коло п'ятдесяти, у новім кожусі і з головою, перев'язаною потрібно: одна хустка покривала голову, друга в'язала її від чола на потилицю, третя від тімені по під

бороду. Чудно було, що вона чула ще щось в таких тяжких перев'язках, з котрих було видно тільки частину лица.

Я привітав її: — Ви Калинчукова Василиха з Комарівки?

— А-я, прошу пана. Василиха. А мене ви звідки знаєте?

— Як же не знати такої славної газдині?.. Ви тут прийшли до суду за свідка в справі того поля, що Зелепуга поклав, а Мафтеїв розкинув.

— Не Мафтеїв! — скрикнула баба перелякано. — Хто ж вам таке сказав?! Зелепуга розкинув.

Я заглянув до записки, що мені прислав суддя, і поправив себе: — так-так, то Зелепуга розкинув, я забув. Ну, як же ж то було?

— Але ви мене лухаете? — питалася Василиха і кивнула головою, мовби просила, щоби я їй не відмовив. — Бо тамтой пан, що мене слухав, не мав часу і все казав: скоро! скоро! — та й не вислухав всього. А то я найліпше знаю, по чийм боці правда.

— Говоріть, газдине, я вас послухаю і все запишу собі. Газдиня, дуже вдоволена, махнула собі кулаком по під ніс і почала оповідати:

— То, прошу пана, так було. Заскаржив Николай Мафтеїв, той, що його мама була сліпа на одне око, Василю покійного Штефана Зелепуги за поле. Ще Николай покійний та тримали доньку вйтову, того, що тепер вже третій по ній, як він був, та дав Катерині пайку, а Штефан поклав пліт насеред загона. Тепер прийшла комісія та й викинула пліт.

— Чекайте, газдине. Се ви про який пліт говорите? Адже його поклав Петро Мафтеїв, а ви кажете про якого-сь Штефана.

— Е! прошу пана, то я кажу про той пліт, що я ще дівкою запам'ятала. Але ви лиш послухайте, як то було. То не проста справа. Ну, прийшла комісія і викинула пліт. Але Штефанів брат, Тодор, той, що його вуйка сестра та покумалася з Грицишиним Николаєм, каже, що він також приналежний до тої пайки. Вони ще притягнули Тодосію і Івана Семенового з гори коло майдану. А Тодосія син, Николай, та ходив до дівки Грицишинової та й тепер вмішався також до тої пайки. Бо, каже, що його мачуха Василина, що була за Тимофієм Кобзаєвим, ще його першого

брата похресниця,— бо вона та Олексій Зелепуга, Штефанів син, то були якось в третім хресту, а Николай Тодосія то був зведенюк,— то як Тодосієва жінка, Оксана, вмерла, то він оженився з Василиною покійного Тимофія. Адже ви її мусили знати?

— Знав! — кажу я.— Як же ж ні? Я вже не нинішній. То ви досі казали про родину Зелепуги?

— Де ж там! Се Мафтеева родина.

— Ага! Ну, то говоріть далше, я все записую.

— Пишіть, паноньку, най буде все по правді, як бог приказав. Так слухайте далше! Семен Забурений, ще покійного Васильчука братової першої сестри син, що мав тестя — ой! ой! як же він звався? Так мені лиш на язиці плиничиться... той, що байки казав... ага! Прикопій звався він — то він оженився з Марією; а Марія з Николаем тримали до хресту в Таньки Василевої, що коло потока, і вони собі также приходили не чужі, бо її мама, а моя тета, Настасія Калинчукова і Фрузіна Дьордієва, що була за Грицем Макухом, то були собі дуже близькі,— так Семен, чоловік Марії, также вмішався до того права. Але бо й Николай, ще Грицевого брата від першої жінки син, той, що йому, вибачте, свині хату завалили,— то-то було сміху колись на ціле село,— і він также пристав до того права. Але суд відкинув рекурс і ґрунт дав Василеві, другому синові Николаєвого діда.

— Заждіть, газдине, хвилиночку, нехай я собі допишу. Ваша родина, бачу, не маленька.

— О, є нас доста, слава богу. А що дітей тепер по війні! Як маку. Мене сеї осені сім раз за куму кликали.

— Не пропадемо?

— Ей, де там!

— Ну, добре. Тепер я вас, газдине, хочу спитати: ви досі говорили про той давній пліт, чи про новий?

— Про давній, ще як я дівкою була. То, вважаєте, не проста справа. Тягнеться не від нині. Я вам зараз розповім все, як бог приказав, і присягну.

— Се не потрібне. Ви вмієте читати?

— Ні!

— Я вам тут напишу карточку і ви з тою карточкою вернетеся до того пана судді, в котрого ви нині були. Він слухав уже інших свідків і, може, поїде на комісію і мене возьме, то ми на місці розберемо, по чиїм боці правда. Згода?

— Та що робити? Але я би вам дуже хотіла розповісти, як то було.

— То вже на місці в Комарівці. До судді написав я карточку:

«Відсилаю Вам з подякою Василиху Калинчукову. Від неї знаю дещо тільки про давній пліт, ще як баба дівкою була. До нового плота я не дійшов, бо дуже далеко, найменше тридцять літ. А в мене нема стільки часу».

З тою запискою вислав я Калинчукову до судді, котрий певно вже дійшов до нового плота.

1923

ЛАСКА

Було се ще перед війною.

Восени, коли записують дітей до школи, знайомий учитель з Ковалівки привів до мене хлопця з села.

— Прийміть його до семінарії, не пожалуйте! Талант, кажу вам! Може, навіть, геній.

Подивився я на сього генія: йому було вже з п'ятнадцять років, лице мав грубе, майже чотирикутне, очі дивилися непевно спідлоба, на голові позадирана на всі боки стріха бурого волосся, ціле тіло як відземок, кріпке. Я люблю сильних, коренастих хлопців, — тому геній з Ковалівки міг відразу числити на мою прихильність.

— Як називаєшся?

— Гриць Когут.

— Батько годиться на те, щоби ти ходив до школи?

— Ні, не годиться, я сам хочу.

Учитель додав: — Ви на те не дивіться, що батько не годиться, він не розуміє добра своєї дитини. Але нехай лише Гриць почне у вас учитися, батько подобріє і буде посилати на його прожиток. Поки що прийміть його безплатно до бурси. Я ручу, що він буде добре вчитися.

— Чи батько може йому помагати? — спитався я ще.

— Може. Не такий він занадто бідний.

— Чому ж він сам не хоче посилати хлопця?

— Питайтеся! Шестеро дітей в хаті, а він коли б хоч

одно послав у вищі школи! Я підготував Гриця до семінарії з власної охоти, бо шкода мені його.

Передав я хлопця учителям семінарії, щоб його перепитали. Всі посвідчили, що хлопець талановитий, уміє думати. Ще тільки треба було постаратися, щоб його прийняли до бурси, розуміється, задармо, — і так він став учеником учительської семінарії.

Учився дуже добре, а їв у бурсі дійсно геніально. Поїдав не тільки свої порції, але й товаришів — і ті не раз із збитків зсипували йому на його тарілку остатки страв, котрих уже самі не хотіли. Гриць Когут змів сумлінно все і оглядався, чи ще нема чого. Не можна сказати, щобся збільшена їда пошкодила в чім його геніальності. Навпаки, його лице з квадратового зробилося гарбузовате, а в тілі набрав такої сили, що став пострахом для своїх товаришів, коли всьому йому часом занадто дошкулили, він починав з ними бійку, з котрої все виходив побідником. Все прощали йому за те, що вчився прекрасно, — і до мене не доходили ніякі лихі чутки про нього, крім тих, що про його вовчий апетит і десь колись про бійки.

Тільки перед різдвом прийшов до мене управитель бурси з звісткою, що Гриць Когут збунтував усіх бурсаків, котрі відкинули кашу і не хотіли їсти. Видко було, що Когут уже наситився. На сю кашу були би найшлися у бурсацьким кармнику інші, чотириногі вихованці, однак бунт не зовсім був оправданий, і тому ми рішили кашу з обіду дати знову хлопцям на вечерю. Бо хоч із сих хлопців мали вийти самі патріоти, та поки що вони ще патріотами не були, платили за себе мало, отже не мали права перебирати в страви. Тим більше не мав права Гриць Когут, що жив зовсім з ласки бурси.

Коли я спитався його, чому бунтує бурсаків, відповів, що каша недобра, що йому належить їсти краще, бо він добре вчиться. Тяжко було йому вяснити, що коли вчиться, то для себе, що з його праці ще ніхто не мав ніякого пожитку, — значить, ніхто й не обов'язаний годувати його за пильність, і що не він робить ласку управі бурси, тільки управа йому.

Вечором мало котрий бурсак рушив кашу, — щось їй таки хибувало, — зате винувник страйку з'їв за себе і за кількох товаришів та впевняв, що вечірня каша була краща від обідньої. Товариші сміялися з нього досхочу, але се не відстрашило його від їди. Тоді-то управителеві

бурси прийшло перший раз на думку написати до старого Когута, щоби платив хоч з десяти корон місячно за свого ненаїсного сина. Письмо пішло в порядку до Ковалівки, але Когут не відізвався ані словом.

Управа бурси почекала ще до кінця першого шкільного півроку. Гриць Когут дістав дуже гарне свідоцтво, але при тім і приказ написати до батька, щоби платив за нього в бурсі. Управитель написав ще й від себе до старого, що тепер уже шкода би відбирати хлопця зі школи, бо добре вчиться,— годилось би йому допомогти.

По сих двох листах старий Василь Когут прийшов до мене, до дирекції семінарії. Мав він з п'ятдесят років, таке саме квадратове лице, як у сина, підстрижені вуса, небриту бороду, як стерню, і приземкувате, кремезне тіло. Нічого собі був чоловік, тільки, на лихо, вчора і нині з'їв певно з двадцять головок часнику, покropив їх з усіх боків горілкою і тим способом окружив себе такою часниковою атмосферою, що до нього був би не приступив ближче не тільки маленький бациль, але й великий демократ.

Не поздоровавшись і не привітавшись, він приступив просто до діла.

— Я прийшов до пана директора забрати сина зі школи.

— Котрого?

— А Когута Гриця.

— То ви батько? Я не знав.

— Батько. Взяли мені, знаєте, хлопця до школи, а того не хтів, а тепер ще кажуть платити. Ніби, рахувати, звідки я приходжу до того, платити за нього?

— Як то звідки? Адже ви батько, а то ваш син! А звідки ж ми приходимо до того, щоби годувати задармо вашого сина?

— Бо, рахувати, ви маєте з нього пожиток, а я ні! Він би мені вже в господарстві помагав, а так ви забрали його до школи...

— Який нам пожиток з нього?

— Ну, який? Маєте кого вчити!

— То, значить, ви нам ласку робите, а не ми вам?

— Хіба ні? А що ж я буду мати з нього? Вивчиться на учителя і піде собі світами, а я ще до нього маю доплатити! За що? Хочете його мати, то годуйте, нехай втрачу,— а не хочете, віддайте мені! Що ж я, рахувати, дитина, чи що? Не розумію, що, як і по якому?

— А чому ж ви зразу не відібрали його?
— Бо ви за гроші не впоминалися. Гадаю собі, нехай там! А тепер, рахувати, не то...

— Ні, газдо, се так не буде, як ви кажете. Ви, значить, ворог своїй дитині і тому не маєте права до неї. Гриць учиться дуже добре і ми його зі школи не пустимо. Будьте здорові!

Господар визвірився, стягнув брови і блиснув очима, як огниками.

— Я не маю права до своєї дитини?! А се по-якому? Хто ж має право? Та я вас всіх, рахувати, до суду за-півзу! Дивіться! о!

— Позивайте! Побачимо, хто виграє.

— Побачимо! побачимо! Най мені то і сотку коштує, я вас навчу, коли так!

— То на бурсі вас грошей нема, а на процес на-йдеться?

— Найдеться, бо то не по правді діється. Ади! Аби я, рідний тато, не мав, рахувати, права до своєї дитини! Чи чував хто таке?

І він, не попровавшись, вийшов сердитий з канцелярії.

По обіді був у бурсі і хотів силоміць забрати сина. Наробив такого колоту, що перепудив цілу бурсу, посварився люто з управителем і тільки як побачив, що син його в часі колотнечі кудись утік, увірвав нагло цілу сварку, сплюнув на порозі і пішов до адвоката радитися, що робити. Адвокат-українець, як почув, о що йде, не при-йняв справи. Розсерджений до краю, пішов Когут до адвоката-жида, і сей почав з дирекцією семінарії і з упра-вою бурси процес о віддачі сина батькові.

Розправа в суді скінчилася зле для Василя Когута; суддя сказав, що такий батько, як він, котрий не розуміє добра своєї дитини, не має права до неї; нехай дякує добрим людям за те, що йому без заплати дитину годують, учать і виховують. Когут не згодився з ним і загрозив, що пошукає собі старшого суду і ліпшого адвоката і що таки на своїм поставить.

Тимчасом прийшли великодні ферії. Грицеві, котрий на різдво не був дома, дуже забаглося піти до родини. Пішов. Як він там гостював, годі було довідатися, але ще великдень не скінчився, як він вернувся до бурси, збитий на квасне яблуко. Синяки мав навіть на лиці. Вің не скаржився, не плакав, лише просив цілком спокійно, управи-

теля бурси, щоб його не гонили з бурси: він буде учити своїх товаришів-бурсаків, котрим тяжко йде наука, і так заробить на прожиток. Хлопець був дуже смутний, і управитель старався його потішити. Він і без допитів здогадувався, що се рідний батько справив синові такий «обливайний понеділок».

Гриць Когут лишився в бурсі і вчився далі в семінарії. За короткий час він виробився на дуже доброго домашнього учителя. Одну лише мав хибу і сеї хибі довгий час не міг позбутися: за непослух і лінивість він бив товаришів без милосердя або кулаком або патином. Управитель сердився, грозив, страшив, або й питався по-доброму:

— Чого ти, Грицю, такий острий для своїх товаришів?

— Бо я острий сам для себе. Але як вони дістануть лихі свідоцтва, тоді ви мене набийте так, як тато мене збив. Як школа, то школа...

Так відповів раз сей завзятий геній з Ковалівки, а управитель, хоч не гідився з його педагогічною метою, признав йому в душі, що бук дуже часто найскоріше помагає. Ученики Гриця дістали справді гарні свідоцтва — і так його побут у бурсі без заплати вже не тільки нікого не сердив, навпаки був пожаданий.

Такий був початок Грицевої кар'єри. Зазнав ласки від учителя в селі, що його приготував до семінарії, потім від бурси, що годувала його в початках, а чим далі, тим легше обходився вже без чужої помочі, бо заробляв на хліб своїм трудом і діставав стипендію.

Перед самою війною Гриць зложив іспит зрілості з відзначенням. Потім пішов на війну. Сім років я не бачив його і не чув про нього.

Потім одного дня хтось застукав у мої двері, і в кімнату увійшов російський солдат, з кучмою в руках, з вусями і бородою. Я був би ніколи в світі не пізнав, що се Гриць Когут, але він сам пригадав мені, хто він. У першій хвилині я не так про нього хотів щось довідатися, як про його батька, котрий мені добре вбився в пам'ять.

— Гриць Когут! Слихом слухати... Сідайте! закурить!.. А що ж ваш батько поробляє, що нам таку ласку зробив і дозволив свого сина в люди вивести?

— В які там люди? — відповів Гриць зневажливо і махнув рукою.

Мене се заболіло. — Чей же не скажете, що ми вам кривду зробили?

— Воно-то так, звісно, — відповів Гриць нерадо. — Злої волі у вас не було, але чи ви мені ласку зробили, се ще велике питання.

— Як же ж так?

— Ну, так, звичайно. Я не кажу, що лише ви тому винуваті. Війна, всякі політичні перевороти, зміна обставин... Так. Але чи круть чи верть, все курці смерть. Я не дійшов до мети, ось що, бо хоч посилав своє прекрасне свідоцтво до п'ятох повітових шкільних рад, нігде мене не прийняли. Січовий стрілець... старшина... між большевиками був... непевний чоловік і т. д. Подумайте тепер, якби я був до школи не ходив, тільки дома лишився, або п'ять років ремесла учився і, розуміється, на війні не загинув; — сих відо стей, що я маю, був би не мав, але на свій лад щасливим і незалежним я міг бути. А тепер мені соромно батькові в очі подивитися. Я й не дивлюся, бо старий мене і в хату не пускає.

— Що ж ви робите?

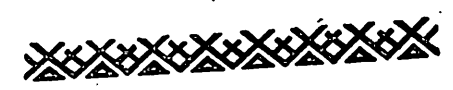
— Вчу дітей в одного священика.

Слова Гриця мене зовсім онесмілили.

— Чудно воно, — кажу. — Се ж похоче на те, що ваш батько казав колись... І як се прикро! Здається тобі, що ти добро зробив людині, а воно виходить, що нема за що тобі дякувати. Мало того: ти скривдив людину! Чим скривдив? Тим, що дав їй освіту. Скажіть же мені, будьте ласкаві, чи освіта, по-вашому, є лихом, бо я вже своїм старим розумом не розберу сеї плутанини.

— Жартуйте, добродію! Не мені вас учити, що освіта не може бути лихом, але життя складається часто так, що ласка не є ласкою і добро не є добром. Се звичайна незгода між теорією і практикою. А ся світова заверуха й зовсім обезцінила давні вартості.

Ми ще довго розмовляли про страшні повоєнні часи і руїну наших, колись таких ясних і певних поглядів, — але мені під час розмови снувалася в голові все одна думка, що коли б тепер старий Василь Когут процесував о віддачу свого сина, ніхто б йому вже не спротивлявся; кожний сказав би: се розумний чоловік, треба йому сина віддати...

З ПОЕТИЧНОЇ
СПАДЩИНИ

ПОЕЗІЇ

* * *

Незамітно прийшла весна,
незамітно й минула,
замок у лузі соловей,
возуля мов не кула.

І що було розвилось в цвіт,
се овочем вже стало,
що мало вирости, зросло
і дозріва помалу.

І дивний та важкий спокій,
настав в природі всюди,
за труди на жнива всі ждуть,
серпи готовлять люди.

Спокій... лиш я тужу за чимсь,
нема мені спокою;
мабуть, чи то не жаль мені
за бувшою весною.

Вернися, вєсно! Для утіх,
для щастя дня не страчу!
Дарма! коли я затужив,
як вже тебе не бачу?..

1886

* * *

В дорогу, в дорогу! Іду, моя доле,
чи цвітами піду, чи терне поколе,
чи певно там зійду, чи щастя там знайду,—
іду, де побачив мету.

Не вернусь з дороги, хоч мучить тривога,
чи справді до щастя веде ся дорога,
чи гідне є муки і бою й розпуки
се щастя, що я його жду.

Як найду його, порівняюсь з метою,
все горе забуду за хвилі спокою.
Проживши ті хвилі, навіки в могилі
вдоволений тихо спічну...

1887

* * *

Наді мною листя скрізь зелене,
сонце тиснесь в тінь лісну лучами,
дерева розлогі вколо мене,
долом густо вмаєні корчами.

Леготь теплий ледве чутно дише,
в тіні цвіти головки вниз клонять,
пташка пирхне, листям заколише,
десь далеко жайворонки дзвонять.

Сойка закричить там неспокійно,
дикий голуб туркотить на дубі,
в сяєві мушки буяють рійно
і розносять звуки тихі, любі.

Між корчами в тіні при ручаю,
що помалу в'ється між травою,
на мураві я сиджу, думаю
і люблюсь довго самотою.

Як незаметно минають хвилі
серед твоєї зелені, дуброво!
Чую, як мій дух росте на силі,
як він відживає ту наново.

Сторони родимі, величаві,
не заступить вас чужина жадна,
світ манить мене на сій мураві
і будуччина, мені принадна.

Дух мій вдвое до життя охочий;
ним я звеселю тяжкі години,
як брильянт, що світить серед ночі
світлом сонця, набраним за днини.

1887

* * *

У бій ідем без заохоти,
у нас же сила молода —
цінна для лучшої роботи,
та де ж та наша свобода!
Ряди, як мур живий, уставмо
і гляньмо в очі ворогам,
крававий бенкет смерті справмо,
хоч гинути прийдесь і — нам...
На силу сльози забуваймо,
родину — гадку сю ніжну!..
Хто каже, хто терпить, не дбаймо:
ідем у бій за вітчину...
Війська ворожі розложились,
стоїть там, бачу, молодець:
«Мій брате, чим ми провинились,
що грозить нам обом кінець?
Яка неприязнь межи нами —
а ми стаєм в крававий бій
і, може, ляжем головами —
я ворог твій, ти ворог мій!»
Не до погуби, не до бою
нехай взиває нас Тиртей;
най кличе можних до спокою,
щоб в людях бачили людей!

1887

363

пильнує вічно магазину,
щоб ти спокійну мав годину,
трясється над твоїм спокоєм
і мир здобуде хоч — розбоем!..

1891

* * *

Був монастир, а в нім черці,
відлюдки тихі, богомільні,
і в'язні віри добровільні,
що в божому жили страсі
і словом правди та хрестом
боролися колись з гріхом.
Тепер вже тих черців нема,
свічки не сяють в їх святині,—
там сірий пил і сіра тьма
покрила стіни всі і скрині.
А в скринях порох, динаміт,
арматні кулі і патрони
лежать для мира оборони...
Сим знаменем здобудеш світ,
а не хрестом на хоругві
і проповіддю о любові!
Дивись: на храмі громозвід,
де перше хрест був на дасі.
Так треба, щоб огненна сила
другої в скринях не спалила
і щоб бутний був у страсі!..
Дивись: отся душа нещира
апостолом зоветься мира,

* * *
Нанотчик смачно попоїв,
поклавсь на софу, взяв часопис,
товсте цигаро закурив
і став читати з Відня допис.

По хвилі скрививсь, позіхнув
і застогнав на всю кімнату:
«Ох! та й обскурне ж се письмо!
Шкода і грошей на сю шмату!»

Він, правда, не платив того
патріотичного податку,
і передплата не прийшла
йому ніколи і на гадку;

Та все ж ганьбити міг він всіх,
бо був великим патріотом,
умів балакати, кричать
і обкидати всіх болотом.

І гнівавсь страшно, як коли
йому згадали час заплати —
таж він, як «свій», газети всі
повинен дармо діставати...

І він читав і він зітхав:
«Ах, боже мій, які ми бідні!
Ті посли наші — ох, они
поміж послідніми послідні!»

І чув він жаль такий до них,
як син його до професорів,
махнув рукою, позіхнув:
«Нема для Русі вже дохторів!»

Аж ось і жінка молода
ввійшла по хвилі в хату тихо
і мужа за рукав взяла —
а він стогнав ще: ох-ох, лихо!

— «Ох жінко, чом я не посол?
Гонор мав бим і дієти...
Ті посли наші — ох!.. — Шкода,
що не читаєш ти газети!..

Хлопи там ждуть?.. Ет, що хлопці!
Се темна, непросвітна маса!
Читальні їм! І ще чого!
Нащо шпихлір, нащо їм каса?!

Скажи їм, любцю, най не ждуть...
Мене так знемогла дрімота...»
Він обернувся і задрімав
сном неспокійним патріота.

* * *

Людей, людей мені подайте!
Я так за ними затужив!
Співайте, смійтесь і гуляйте,
най бачу я, що світ щаслив.

Я нині думав дві години,
пощо на світі ми живем,
чому так боїмось хвилини,
коли на той світ ми підем?

Чи ми живемо тут для проби,
для тих дрібненьких журб і втіх,
чи наша ціль: сповняти гроби,
де люта смерть кидає всіх?

Не міг того я відгадати,
нелюдська загадка трудна,
махнув рукою, вийшов з хати,
бо наче гріб така сумна.

У світ! Там смуток свій покину,
зворушу заспані чуття,
там веселих людей я стріну
і сам забуду ціль життя...

1893

* * *

Заплатив я податок кровавий,
сам у війську служив вісім літ,
у війні з пруссаком став кулявий,
надививсь на людей і на світ.
А тепер і мій син уже служить,
я без нього не маю і сну,
та нехай, як прийде, надолужить
всю роботу, а я відпичну.
Я старий і вже сили не маю,
от живу, аби скорше у гріб,
а ще тільки його дожидаю,
щоб обняв по мені увесь хліб.
Передвчора корову продав я,
весь податок як слід заплатив
і додому помалу вертав я,
ні капельки нічого не пив.
Аж ту чую, десь грає музика,
я підходжу, стаю при вікні,
і дивлюсь: там кімната велика,
офіцери сидять при вині.
З них один по-німецьки шваргоче
і підносить ось чарку вина,
і всі разом стають і охоче
випивають чарки аж до дна.

Ох, мій боже, мій боженьку милий!
Я зітхаю, дивлюсь і стою!
За хвилинку одну і пропили
офіцери корову мою...

1894

* * *

Помер рекрут в непривітній столиці,
здалека від свого села,
від матері, убогої вдовиці,
від любки, що в селі жила.
Помер, не бачивши у час конання
ні слізки жалю, ні зітхання.

І вже його везуть на чорнім возі,
в могилу піп його веде,
музика грає марша по дорозі,
гурток вояків мовчки йде.
Лише не видко біля домовини
ні матері, ні любої дівчини...

Помер рекрут, і труби грають смутно
йому байдужому в труні;
під віком жалісної гри не чути,
бо він лежить у вічнім сні.
Бже дзвонять дзвони на цвинтарній брамі,
вітають гостя, що спочине в ямі.

А там в селі його убога мати
до нього пише лист дрібний:

«Мій сину наймиліший, що чувати?
Чому не пишеш, чи гнівний?
Кланяється Настя Василеві свому...
Чи ти прийдеш на різдво додому?..»

1894

І ВІТ УКРАЇНІ

Вітай, дорога Україно моя!
Чи дужа ти, нене, здорова?
Пропала і воля і сила твоя,
а все ж ти й сьогодні чудова!

От гарно, що раз довелося мені
до тебе навідатись, нене,—
гей-гей! хоч не давнім свободним шляхом,
а з жовтим паспортом в кишені!

Так нас розділили граничні стовпи,
жандарми, солдати і варті,
що вже українці не знають, хто ми,
а ми про них відаєм з карти.

Як се нагадаю, то сльози течуть,
та гріх проливати їх марно;
най плачуть уже українські співці,
вони то уміють прегарно...

Та як же живеться, Вкраїно, тобі?
Ні вітру від тебе, ні хвилі!
На турка збираєшся, може, іти,
чи вже й говорити не в силі?

Прийми мене, мати; я рідний твій син,
редактор з-над синього Прута;
не бачив я досі тебе ані раз,
писав про тяжкі твої пута.

Вся сила моя і вся слабість моя:
сталеве перо і чорнило;
списав я паперу вже скрині цілі,
аж людям читати не мило.

А все лиш про тебе, Україно моя,
про тебе, заплакана мати;
все думав, де взяти тобі хустинок,
щоб мала чим сльози втирати.

Не плач, а радій, що не маєш ти ще
своїх редакторів з чорнилом,
а то як списали б тебе ті пани,
не вмитись тобі уже милом...

Не плач, Україно, і в горі-журбі,
не плач над Дніпром і над Доном,
бо ми, як зачуеть твій плач, то й собі
режем, як воли, за кордоном...

1897

У ЛАВРІ

У лавру в печери я тричі ходив,
блукав там самотний з півднини
та в бога прощення благав за мої
тяжкі редакторські провини.

Ах, боже, редактором бути у нас
і не согрішити — не можна;
хоч як ти пильнуйся, дивись, аж нараз
і вийшла стаття вся безбожна.

Ти вранці писав, а увечір уже
пішла твоя ересь світами;
хоч сядь та й заплач, не завернеш ніяк
газети з тяжкими гріхами.

І народ читає, дивуєсь тобі,
як можна так явно грішити;—
пропало! Без напасті і без гріха
редактору дня не прожити.

Та в бозі надія, він знає, що в нас
писати — то мука й покута;
ти пишеш, грішиш, і тобі в той сам час
провина у бога забута.

І тільки ще сам дорікаєш собі,
як маєш і час і охоту;
а там, як прийдеться, рукою махнеш,
і робиш ту саму роботу.

Так пишеш роками, все пхаєш у ту
газету, страшну ненажеру,
аж поки тобі заманеться втечи
у тиху, відлюдну печеру...

Печери вже здавна на Русі були,
і нині у нас їх багато;
в них криється русин від світа-людей
і молиться богу завзято.

В часи допотопні жив русин не сам,
в печері мав жінку і діти;
в часи християнські уже зрозумів,
що краще самому сидіти.

І ліз у печеру, там їв корінці
і пив із криниці лиш воду
та думав: «Нема, як в печері життя,
найпаче для руського роду!»

Тут тихо, ні сварки, ні бійки нема,
політика нас не обходить;
нехай загигає і народ цілий,
що нам у печерах се шкодить?!»

І нині так само: хоч русин тепер
не лізе в печеру осібно,
та з хати устроїть печеру таку,
що кращої і не потрібно.

І в ній захирається, спить і мовчить
та молиться господу богу,
щоб тільки не витяг його хто на ту
тернисту, народну дорогу.

У хаті спокійно, як в ямі святій,
є хліб свій, є жінка, родина,—
то що чоловіка обходить весь світ
і бідна якась Україна?

Ще якби та Русь-Україна була
багата і славна й свободна;
а то і признатись до неї ніяк,
така безталанна і бідна...

Сиди ж у печері, мій брате, мовчи,
що душу і тіло положим,
злодіїв цілуй, на розбії не кричи,
а станеш угодником божим.

Угодником станеш у бога й людей,
все вище і вище ти підеш,
спершу на посади високі й важні,
а там і у небо заїдеш...

Угодники ж, печерські черці,
не гнівайтеся, прошу, на мене;
болить мене серце за землю оцю,
болить мене серце збіджене.

Тут архімандрити як архібандити,
єреї, як прості євреї,
ту власті, щоб красти, невинних судити
за божі і людські ідеї...

САМСОН

У Києві там на Подолі колись
не так, як сьогодні бувало:
там славне козацтво в широких штанах
гуляло та бенкетувало.

Колись там Палій тропаком в монастир
зайшов, щоб віку доживати —
та все те Шевченко давно описав
і всі ви будете се знати...

Згадав я козацтво, згадав Палія,
коли на Подолі сам станув,
відвідав церкви всі і вийшов сумний,
та ще і базар весь оглянув.

Дивлюся: криниця стоїть кам'яна,
довкола багато народу,
в криниці собака, на ній же Самсон
збирається їхати в воду.

Самсон без одежі, лиш дранку якусь
убрав, де вже мусив на тіло;
так глупо сміється й сідає собі
на пса дерев'яного сімло.

А люди, побожні прочани якісь,
п'ють воду цілющу, собачу,
і так на Самсона глядять залюбки,
що я і сміюся і плачу.

Убрали Самсона в корали, хрести,
і очі у нього встромили;
гадають, що сей дерев'яний силач
додасть їм здоров'я і сили.

«Ви звідки?» — 3 Полтави. — «А ви?» — Ми з
Лубен.

«Так ви мої брат й сестриці!
На прощу по воду цілющу прийшли
до сеї собачки в криниці?»

Отсей дерев'яний Самсон-ідіот,
безсильний і глупий, вам, браття,
синам козаків, має в поміч прийти,
додати здоров'я й завзяття?!

На сьому базарі, де ваші діди
спивали вино коряками,
ви воду собачу сьогодні п'єте
без туги за кращими днями?

О, бідний народе, що сил захотів
набратись в собак, в ідіотів,
чому ти не маєш тепер Паліїв,
не маєш своїх патріотів!..»

1897

У МИКОЛИ ЛИСЕНКА

У Києві бути і пісні не чути,
не бачити нашого батька Миколи,
такого гріха я не міг би забути
і не дарував би собі вже ніколи.

Пішов я до нього: «Чолом, наш кобзарю!
Спасибі тобі, український співаче,
за славні пісні, що у них стільки чару,
за серце твоє, молоде і гаряче!

Нехай мене крають живцем москвофіли,
нехай на позорище ставлять газети,—
всі муки і рани, що тяжко боліли,
вилічують зараз твої quodlibet-и*.

Нема ж то у світі так гірко нікому,
як народолюбцеві, ще й молодому:
він вийшов здоров і веселий між люди,
а з серцем розбитим вернувся додому.

А дома собі заспівав і сю тугу
розвіяв, мов чаром, твоїми піснями,—

* Що любо (лат.).

спасибі тобі за ту щирю прислугу,
співаче наш славний, жий сотню літ з нами!»

А в батька Миколи хати на помості,
в хатах же не кобзи, а два фортеп'яни,
до батька Миколи приїхали гості,
із заходу сонця і сходу краєни.

Заграй же нам, батьку, розвій наше горе,
а ми на потіху гуртом заспіваєм
про гай і кохання, козацтво і море,
про все, що лиш знаєм і чого не знаєм.

І каже музика: «Стривайте лиш, гості;
отсе співають вам хороші, безпечні,
ті знають мене і солісти не прості,
як ви голосні співаки поперечні».

Погладив музика сивавий свій волос,
усів за фортеп'ян і грає, і грає;
а славних солістів чаруючий голос,
немов соловіїв, хатами лунає.

І слухаєм ми, а чудовая нута
розбурхує душу і серце чарує:
ой-йой-йой! Зітхає професор з-над Прута,
а всі аж не дишуть, так спів їх дивує.

Злетіла душа жайворонком під хмари,
ніяка журба голови не клопоче,
довкола розкинулись мрії і чари,
як літньої, тихої, ясної ночі.

А потім веселої як заспівали,
аж серце заплісніле живо забилося,
ще, ще! співаки, щоб сто літ ви тривали,
про концерт такий нам усім і не снилось.

Нагадую се несподіване свято
і спомини любі у мене сьогодні:
нема в нас такого добра забагато,
як славний Лисенко і пісня народня...

НІЧ

З чорнілі гори небозвід підперли,
підніжжя гір у хмарах застрягли,
у пахощах вогких ліси завмерли
і сонні мари дебри налягли.

І сниться горам сторона далека,
де вічним сном страшні пустині сплять,
без гір, без вод, кругом смертельна спека —
ліси стряслись, збудились, знов шумлять...

1899

А СТОРОЖІ

Сплять в кошарі вівці на горі,
а в колибі чорні вівчарі,
пси лежать довкола огорожі
на сторожі.

Догоряє ватра, мріє дим,
віє холодом з ярів твердим...
Пес піднявся і на життя собаче
тихо плаче.

Ти чого так гірко затужив,
що свій вік у наймах прослужив?
Віє пес: «Служив і за заслугу
маю ту-гу-у!»

Не сумуй, що в наймах вік провів!
Дбав же ти про вівці й баранів.
Плаче пес: «Шкода на ту опіку
мого ві-ку-у!»

Яр вторує і ліси шумлять,
плаче пес, а вівці тихо сплять
без журби про долю їх старого
вартового...

Підкладу я ще до ватри дров,
най загірю захололу кров.—
Над горою суне біла хмара,
спить кошара...

1899

сон

Тихий сон по горах ходить,
за рученьку щастя водить.

І шумлять ліси вже тихше,
сон малі квітки колише.

Спить, мої дзвіночки сині,
дикі рожі в полонині!

Не шуміть, ліси зелені,
спати йдіть, вітри студені!

Най квіточки сплять здорові,
най їм сняться сні чудові!

Аж на небі зазоріє,
сонце їх малих зогріє.

І зогріє, поцілує,
і світами повандрує.

Тихий сон по горах ходить,
за рученьку щастя водить...

1899

СМЕРТЬ

Порить понад горами місяць, як жар,
летять полонинами тіні від хмар,
імлою вкривається заспаний яр.

У сяєві ночі на кручі стрімкій
смерека лежить у могилі м'якій,
повалена громом на вічний спокій.

Посестри шумлять і поникла трава...
На зломанім пні, мов сама нежива,
куняє у думках надута сова...

1899

РАТІ

В темних горах при окопах у болоті
там зішлися два вояки по роботі.
Не зішлися, тільки впали край дороги,
поранені — сей у плечі, той у ноги.

Один стогне: «Тату милий! мамо рідна!»
Другий плаче: «Діти любі, жінко бідна!»
Подивився сей на того довго, тихо,—
здивувала рідна мова, спільне лихо.

— «Поможіть мені, земляче, рідний брате!
Не по волі я загнався у Карпати...»
— «Я поможу, милий гостю з України!
Чей по волі не бажав ти нам руїни!..»

Б'ють гармати на добраніч, стогнуть гори,
Звір лісами утікає в темні звори.
Два вояки завивають свої рани,
споминають і родину і кайдани:

— «От звела нас люта доля раз до купи
не у гості, тільки в полі, тут, де трупи...
Виріс, брате, я далеко, у Полтаві,
а загину у Карпатах на мураві...»

Другий каже: «Горе, брате, нам нещасним.
нашим людям, нашим нивам, горам красним,
та найтяжче наше горе: люта сила,
що з братів та воріженьків поробила.

Та не плачмо, бо віджити ми ще годні;
вилічимо свої рани і народні;
кров пролита не пропаде, зродить нива —
буде, буде Україна ще щаслива!»

1914

ПОЛЕТ' БІ Я НА УКРАЇНУ

Полетів би я на Україну
не конем, а бистрим самоходом,
щоб натішитись своїм народом,
щоб поглянути на ту Країну,
що так довго у неволі
дожидала щастя й долі
і діждалася спасення,
свого воскресення.

Не пропустять чати самохода
напоперек вченої Європи,
скрізь плоти із дроту і опокі,
і жива з вояків загорода,
смерть пильнує всі поля й дороги,
всюди повно смутку і тривоги...

Сів би я на самолет крилатий
і злетів би ген понад Карпати,
як орел бував би у просторах
і осів би на Дніпрових горах
між своїми, у старій столиці:
«Ах, здорові, браття і сестриці!
Не гадав я і не сподівався.
щоб такого свята дочекався...»

Не дадуть! І там, під небом, зловлять,
самолети на здогін затровлять,
із землі гарматами підстрелять,
із повітря кулями поцілять,
і, як пташка, що летіла в вирії,
за мою любов і намір щирий
поранений впаду у долину
і загину...

Маю в полі іскрові станиці,—
нічим пташка, нічим вітер скорий,—
понесли би вістку поза гори,
за окопи, поза всі границі,
і за хвильну мали би вже браття
мій привіт із Закарпаття.

Як же радо я б до них промовив
і з великим святом поздоровив:
«Помагай вам, боже, земляченьки,
у тяжких трудах для Неньки,
щоб до решти скинули кайдани,
прогнали ворогів із Дому,
і як вольні в світі громадяни
раз зажили по-своєму».

Годі! Всі станиці приготовлять,
невидимого посланця зловлять,
ще й мене як зрадника осудять
та за щирість до братів огудять:
«От найшов собі кого любити.
Се наш ворог. Помагай нам бити.
І нема мені потіхи, ні поради
за Карпатами в чужині,
без своєї щирої громади —
наче на пустині.

Тільки втіхи, що і ворог лютий
не підслухає і не підгляне,
як нетяга на війні забитий,
десь над Тіссою у лузі стане,
і летить думками на свободу
до воскреслого народу:
полетіть, мої думки крилаті,
поза гори наші за Карпати.

Розстеліться цвітом за кордоном,
поклоніться всі низьким поклоном,
розкажіть, як ми вмивались кров'ю,
як горіли до братів любов'ю,
що її не спинять ні кордони,
ні прокльони, ні всі заборони,
що її не можуть побороти
ні окопи, ні колючі дроти,
що її не вб'ють і всі гармати,
бо нам всім одна лиш рідна мати —
Україна!

[1923—1924]

МОЛОХ

Над Ливаноном небо сине
не мало хмарочки кругом;
гарячий вітер дув з пустині
і віяв скрізь сухим піском.
Огнем жарило сонце днями,
вночі, мов варта, камінь грів;
над висохлими джерелами
верблюди стояв, зі спраги млів,
зів'яла зелень вся з погоди,
змарніла вся краса природи.

Настала в Балбеці посуха,
чума ширила смерть і страх,
валила з ніг людей задуха,
всі крились в тіні по домах.
Як подорожні на оазі,
так ждали на холодний час,
молились всі, щоб від зарази
їх милосердний Молох спас,
та все вмирало їх чимало
і в місті мов життя не стало.

До храму Молоха страшного
зійшлись поважні старці,

страшні для народу цілого
обстрижені святі жреці.
І раду там вони зложили,
як з міста вигнати чуму,
чим Молоха так прогнівили,
що в жертву принести йому,—
аж назначили богу свята
і в жертву принесли дівчата.

Лякались всі посухи в місті,
лякались лютої чуми,
та більш злякались, як сі вісті
про жертви стали між людьми.
І жда всі кінця наради,
кого жертву призначать,
щоб спасти всіх від заглади,
хто мав померти із дівчат?
Непевний жребій мав рішити,
котрим вмирати або жити.

На другий день, як з небосклону
скотилось боже сонце вниз
за білі гори Ливанону
і тільки промінь ще заблис-
та сяйвом ярким, кровавим
на мурах міста заяснів,—
там перед храмом величавим
скрізь народ страшно гомонів.
Лунав там плач і сміх і крики
і шал напав товпи великі.

Один стояв на бога лютий,
другий моливсь на майдані;
а велет-бог, з заліза кутий,
сидів при храмі при стіні.
Як віл, мав голову і роги,
а тулуб схожий, як в людей,
погані руки, довгі ноги
і камені замість очей.
Весь чорний був і закоптілий
і погляд мав хмарний, несмілий.

До рук він дошку мав прибиту,
на ню всі жертви принімав
і в чорну грудь свою відкриту
в огонь страшний на смерть кидав.
Поклавши на коліна руки,
згори на всю товпу густу
дививсь і ждав на людські муки,
бо грудь без серця мав, пусту.
Сидів так сонно і ліниво
та ждав на жертви терпеливо.

Жреці то Молоха мертвого
там посадили на престіл
і вічно пильнували строго,
щоб хто його не скинув в діл...
Вже почали дрова горіти
у божім животі страшнім,
і бог почав вже червоніти
на своїм троні кам'янім.
Дівчата ж ті, що мав їх зжертв,
в святині дожидали смерті.

Вже Молох розжарився всюди,
від ніг до лоба зчервонів,
розлютивсь і з цілої груди
немов ревіти захотів.
Запахли навкруги кадила,
настала всюди тишина,
і чули всі, як десь квила
на пальмі пташка нежурна.
Жреці, до обряду готові,
зійшлись на сходи мармурові.

Загомоніли бубни, роги,
тимпани, труби, сопілки,
скричали матері-небоги,
як з храму вийшли їх доньки.
Хоч люди плакати не сміли,
коли на смерть їх діти йшли,
та жалю здержати не вміли,
стояти тихо не змогли.
Луна ішла від криків, стонів,
плачу, музики і прокльонів.

Дівчата гарні, соромливі
зійшлися без одежі всі
і ждали вкупці, нещасливі,
в плачу, розпуці і страсі.
А з-поміж них найкраща Ада,
донька купця, така сумна!
Аж застогнала вся громада,
що вмерти мала і вона.
Волоссям вкрила біле тіло,
а серце в ній хололо, мліло.

Ось з них одну жреці жорстокі
ледве живу до рук взяли,
на сходи вивели високі
і богу і жертву піднесли.
Бог прихилив її до груди,
роздався в клубах диму крик —
та заглушили крик сей люди
і спів жреців і гра музик.
Так дві іще пішло на муки
на розжарені божі руки.

Кричали всі — а перед ними
явився Гірам молодий,
очима подививсь гнівними,
а вид мав лютий і страшний.
На Аду глянув безнадійно
і на громадку сих дівчат,
та жрець прискочив неспокійно,
запхав його в товпу назад.
Як лев, він кинувсь сам щосили
в збіговище і щез по хвилі.

То Ада вже за хвилю згине
і стане попелом марним,
навіки Гірама покине
і не затужить вже над ним?
І мусить згинати конечно,
щоб місто позбулось чуми?..
А вчора ще собі безпечно,
найщасливіші між людьми,
обое серед пальм сиділи!..
Давайте лук, давайте стріли!

А де царівна гарна ділась?
Спалити мають і її!
У батька дома притаїлась,
нема її на майдані!..
І руки в Гірама тремтіли
і весь дрожав від цих гадок,
побіг домів, ухопив стріли
і з луком вибіг на горбок.
Як лютий тигр, жадний був крові
і скоро ладив лук кедровий.

Ось вже до Ади жрець зближився,
за білу руку взяв її
і — впав, по сходах покотився
вниз головою до землі.
То Гірам так із лука стрілив
і в голову жреця влучив,
примірівсь знов і в груди вцілив —
найстаршого жреця убив.
Звалив їх, а вони руками
боролись хвилю зі стрілами.

Та не спинив шакалів стада;
до жертв прискочили вони, —
страшна хвилина — і вже Ада
конала в Молосі в огні.
А стріли круками летіли
на стадо звірів, божих слуг;
в розпуці матері всі мліли,
і зойк і крик лунав навкруг.
Ніхто ж не рушив і ногами,
прикутий ланцюгом нестями.

Напала всіх жреців тривога,
втікати кожний був готов...
Де сей безбожник, що слуг бога
стріляти з лука ту прийшов!
Скоренько жертви повкидали,
убитих спрятали у храм,
самі чимскорше повтікали —
і Молох полишився сам.
Ану ж відкрили люди тайну
і смерть їм принесуть нечайну?..

Зворушивсь народ остовпілий,
мов пробудивсь з тяжкого сну.
Там жертви в Молосі горіли,
а ту посеред майдану,
убиті лютою чумою
лежали, купи неживих...
Зжахнулись люди і товпою
пішли здалека від мертвих
додому з думами журними, —
аж Гірам появивсь між ними;

«Заждіть! Там в грани ваші діти,
а чи царівна там горить?
Що мала з другими згоріти,
то в батька схована сидить!
Невідання за ню підставив,
з жрецьками змовивсь, заплатив,
з маєтками у храм відправив
і бога так і нас здурив.
Ходім у храм, жреців поб'ємо
і в жертву богу принесемо!»

Так він сказав, а вколо нього
зібрались родичі дівчат;
у храм пустилося їх много,
та гнеть вернулись назад.
«Ану ж тепер чума устане,
а бог скарає сам жреців?
Заждім!» — сказали всі міщани
і тихо розійшлись домів.
А Молох довго ще курився
і довго дим і чад стелився.

Сім днів всі ждали неспокійно,
непевні завтрашнього дня, —
сім днів минуло безнадійно,
і вмерла не одна сім'я.
Палила дальше ще посуха,
чума ширила смерть і страх,
валила з ніг людей задуха,
всі крились в тіні по домах;
а бог сидів собі ліниво
і ждав на жертви терпеливо.

Настала ніч. Заснули люди
тривожним неспокійним сном
і тишина настала всюди,
лиш теплий легот дув часом,
за містом шакал вив понуро
і гай циприсів десь шумів,
а місяць на зчорнілі мури
світив і в мармурі блистів —
і по землі далекі тіні
кидали дерева і стіни.

Далеко чорною стіною
сягав у небо Ливанон,
дрімали гори, вкриті тьмою,
аж крик якийсь сполошив сон.
По півночі було вже, пізно,
вже місяць заходив блідий,
як люди десь скричали грізно,
а їх зловіщий крик сумний
загув у почорнілих стінах,
як голос пугачів в руїнах.

При хмарі чорного ідола
зібрались народу товпи,
а бог дививсь на них з престола
і мовчки ждав, чого прийшли.
А ті питались лиш покійно
про те, чи ситий їх дітьми,
про слуг, що так служили вірно,
і про кінець який чуми.
Та бог не говорив з товпами,
а Гірам обізвався словами:

«Сидить собі наш бог в спокою,
на нас спідлоба задививсь —
такою жертвою страшною
не наситивсь, не вдоволивсь!
Та що ж він зробить, як не може,
хоч кажуть вам, що має власть?
В нічім вам Молох не допоможе,
а все зжере, що народ дасть;
молитов ваших не почує —
а ваших жертв не потребує!

Не шле він на нікого кари,
не мститься ні на слугах злих,
він помічний збирати дари,
бо сам є наймитом у них.
Жреці давно себе здурили,
а нас обманюють тепер —
і так вам марно попалили
безпомічних дочок, сестёр!
Вже знищив Молох жертв так много,
а нам так з ним, як і без нього!»

І Гірам тяжко зажурився,
коли на Аду спогадав,
на бога гнівно подивився
і враз людьми його напав.
Хоч Молох був з заліза кутий
і мармуровий мав престіл,
та як завзявся народ лютий,
звалився бог безсильно вділ.
На землю з громом впав розбитий
і попелом з дівчат покритий.

І втішно всім, що се вчинили,
і лячно, бо то бог лежав,
ось ждуть, чи всі помруть в тій хвилі,
та бог не встав і не скарав.
Залізо на землі лежало
і бога не лякався ніхто...
Над ним кількох вже розмишляло,
як знов зложити би його...
Жреці ж не ждали в храмі скону,
були вже в горах Ливанону...

1—10 грудня 1888.

РЕВУН

ЗАСПІВ

Чи не старість се надходить,
що сумує так душа?
Хто мій труд раз нагородить? —
Ані слави, ні гроша!

Стільки літ не дбав, що буде,
і співав пісні старі,
аж дивлюсь: не ті вже люди
і пісні не на порі.

Слави ними не заробиш,
як за давніх, добрих літ,
людських душ не зворохобиш,
і тебе забуде світ.

Треба, бачу, не такої
пісні людям завести,
треба іншої, грімкої,
щоб тягла всіх до мети.

А мета у нас велика:
маєм послів, як святих;
і поезія, й музика,
і малярство — все для них.

Треба їм пісні співати, —
в них є сила, в них є власть,
про політику заграти, —
тільки се і славу дасть.

Най народ пізнає душі
всіх проводирів своїх,
то на морі, і на суші
буде боронити їх.

І коли піде за ними,
нагадає і співця,
що піснями голосними
славив труд їх і серця.

Є скільки неоціненні
в душах вибраних борців, —
що ж, коли пани скажені
роблять дурнів з мудреців...

Я ж тепер вам заспіваю
не про всіх, бо годі враз,
лиш одного звеличаю,
найславнішого у нас.

Є вже пісня! є охота!
Грай же, кобзо голосна,
про страшного патріота,
пана посла Ревуна!

I

Недалеко коло Прута
там стара громада є;
богом і людьми забута,
родить діти і живе.

В сій громаді неможній
проживав отець Ревун,
працьовитий і побожний,
добрий пастир, не дерун.

Був він раз співак хороший
і за співом пропадав,

та що мав замало грошей,
дома хор собі складав.

Виховав собі з роками
одинадцять діточок
і у хорі мав, без мами,
п'ять синів і шість дочок.

Але ще не був спокійний
і молився: «Боже мій!
Дай мені квартет потрібний,
щоб я мав уже спокій!»

Бачив госьподь, що старому
справді треба співака,
і послав йому до дому
ще маленького сінка.

«От тепер є хор, як треба:
шість дочок і шість синів!
І для Русі і для неба
дам борців, дам Ревунів!»

Так сказав старий і сина
Любомиром охрестив,
щоб, як прийде зла година,
мир любив і в мирі жив,

щоб зазнав утіхи світа,
щастя-долі між людьми,—
і грімке «многая літа»
заспівав йому з дітьми.

Так сей син з любові до пісні
народився, не з бути,—
та стежки були незвісні,
що він ними мав іти.

II

Мирко жив собі, щасливо,
ріс скоренько, всім на диво,
і хоч нот іще не знав,
але славний голос мав.

Ще не знав малий і слова,
слава вже була готова,
що такого Ревунця
не було ще у вітця.

Що за розум! що за сила!
Мама на руках носила
і співала: «Любчик мій!
Любко, Марко, мій пестій!»

«Знаєш,— каже раз до мужа,
хоч я трошки вже недужа,
в костях чую вже гостець,—
чи на Мирку вже кінець?»

«Вже! — сказав отець коротко
та всміхнувся ще солодко: —
Правда, здався би ще бас,
але годі! буде з нас!»

А, маленький, перконосний,
без краватки ще і босий,
при дівчатах тер вже ніс
і притьмом на руки ліз.

Ще не мав малий і року,
вже натуру мав широку
і взимі одного дня
звеличав своє ім'я.

Того дня він був нечемний
і про вчинок свій таємний
мамці криком розповів,
на всю хату заревів.

Мамка хлопця розвинула
і на подушку шпурнула,
нахилилась — а він цуп!
вибив їй ногою зуб.

Мамка в крик — і вся родина
збіглася нараз до сина;

дивляться, а він здоров,
тільки з зуба ллється кров.

І рішили зараз разом:
«Годі се пустити плазом!
Вже від завтра за ту злість
Мирко тільки кашу їсть!»

Мама каже: «Я цікава,
а чи доленька ласкава
буде Мирцьові, бо страх!
що за лобур в пеленках!»

Тато каже: «Не журися!
Що за сила, подивися!
Замашистий хлоп, як дуб!
В першім році вибив зуб».

«Тож-то й е!» — так тітка нишком,—
Щоб не став лише опришком!
Все лиш коло нього скач,
бо як ні, то зараз плач».

Вуйко каже: «Цитьте, люди!
Він на Русі послом буде!
Всі прикмети в нього е!
Віват Мирко! Най жие!»

І сповнилось слово віще —
але се вже я пізніше
все докладно оповім,
на науку вам усім.

То до посла ще далеко
і ним стати не так легко,
треба праці, талану,
знати спосіб і мету.

III

Мирцьо, хоч не знав, що буде,
а вже хлопцем ліз між люди,
дуже народ полюбив,
і, як народ, все робив.

Перше фірманом хтів бути,
а потім іти в рекрути,
далі став і пастухом
із маленьким Андрухом.

Коні страх любив і гласкав
і для поросят був ласкав,
бігав з песником весь день,
а потому спав, як пень.

А нарешті до пекарні
внадивсь, де дівчата гарні,
слухав співів кухарок,
не вступався ні на крок.

І навчився він там силу
співанок про красну мілу,
як з миленьким у садку
бавиться на моріжку.

Знав таких пісень багато,
аж з утіхи плескав тато:
«Що за голос! Що за слух!
Мирку! Ти є справді зух!»

Раз був празник у громаді,
з'їхалися гості раді,
їли, пили, що було,
і співали, аж гуло.

Мало їм було ще того,
попросили ще й малого,
щоб він гостям заспівав,
а він зараз шумки втяв:

«Ой, мамуню, я женюся,
беру собі в попа Ксеню:
любить піп наш попадю,
а я Ксеню молоду».

Хоч слова сі трохи прості,
«славно!» закричали гості,
тільки мама Мирка хап:
«А ти, лайдак! А ти, драб!»

Вивела його із хати,
почала чуприну мняти,
та він вирвався і втік
до стодоли у сусік.

Там запхався у солому
і гадав щось покрийому,
далі з хати щось приніс
і до курника заліз.

Кури там уже сиділи,
бо вже спати йти хотіли;
Мирко спати їм не дав,
бо страшне щось загадав.

Лапав курку одну-другу
і кожніській на наругу
ножицями — що за злість! —
обтинав при тілі хвіст.

Та-бо й когутам хвостатим
в серденьку своїм завзятим
не подарував хвостів,
так рубав, що аж упрів.

Кури нарobili крику
на ту кривду превелику,
бо когут та без хвоста
просто бідний сирота.

Вийшла мама на подвір'я,
а Мирцуньо сіє пір'я,
кури ходять, як дурні,
когути, як смерть, смутні.

І приходить мама близько:
«Боже! що то за хлопчисько!
Мирцю! каже, чи то ти
курам повтинав хвост?»

Аж плакати їй хочеться,
а Мирцуньо регочеться:
«З пір'я кров не потече,
а мене ще тут пече!..»

Бог то зна, що за причина,
та завзятий був хлопчина,
правди в очі не ховав,
кривди не подарував.

IV

Час минав — і рад-не-рад
мусив Мирко йти до школи,
бо такий на світі лад:
кожне вчене, хоч і голе.

Вчився Мирко наш отак,
щоб не мучитись занадто,
але славний був співак,
то нирився ним і тато.

В першій класі рік сидів,
в другій класі вже два роки,
в третій рвався, аж горів,
на толоки, на потоки.

Се улітку раз було:
на дворі так тепло, гарно,
а у класі аж пекло,
спати хочеться, так парно.

Сам учитель не спішивсь,
і дрімав ще десь у тіні,
а школярки зійшлись,
залягли подвір'я й сїни.

Надійшов до школярів
Мирко й глянув доокола,
бачить: кожний аж упрів,
там потік, а тут є школа.

«Слухайте! — сказав тихцем, —
нащо в школі нам сидіти?
На толоку всі бігцем!
Що нам зроблять? Ми не діти!»

І побігли хлопаки,
одіж з себе, вже в потоці!

Тішаться, як гусаки,
та вганяють по толоці.

Аж тут Мирко із води
дивиться: щось чорне в полі!
«Не минути вже біди!
Тато йде, а я не в школі!»

«Та не зловить він мене!»
Зараз вигадав пораду
і в багно якесь масне
затягнув цілу громаду.

«Тато йде! Най кожний з вас
почорнить болотом тіло!
Тато не пізнає нас,
можемо вганяти сміло!»

За хвилину вже з багна
вилізли, як чортенята,
і малого Ревуна
стали пхати проти тата.

Тато з поля надійшов,
а чортята: «Слава богу!»
— Слава в віки! — і пішов
тихо у свою дорогу.

Гей, як стали всі тепер
уганяти по болоті,
як би з них хто шкіру дер,
так кричали на охоті.

Та учитель розповів
того ж таки дня старому,
що се Мирко устроїв
страйк школярський покрийому.

А старий згадав чортів,
та до Мирка, до небоги,—
вибив, вибив, аж упрів,
там, де виростають ноги.

Так-то батько, та ще й піп,
мучить часто сина в школі;
він гадає лиш про хліб,
а синок бажає — волі...

У

Легко-то писати вірші
про науку, про книжки,
але Мирко щораз гірші
проживав потім роки.
Гризся батько, гризлась мати:
се ж дванадцять співаків!
Лиш убрати, їсти дати
і послати всіх до шкіл!

Аж постарілись небоги
від тяженької жури,
від невпинної тривоги
за-про долю дітвори.

Три дочки, коби здорові,
мали вже своїх мужів,
три сини уже у Львові
вчилися на панотців;

але шестеро не мали
свого хліба ще в руках
і будучини шукали
ще по школах, по книжках.

Поміж ними наймолодший
був найгіршим Ревуном,
хоч для мами найсолодший,
та для тата полином.

Як пішов лише із дому,
де й подівся в нього хист:
вбили хлопця, як солому,
імперфект і аоріст.

Мудрі греки і римляни
в нім будили тільки злість;

що на книжку часом гляне,
зараз чує в серці млість.

Мав якусь відразу люту
до усіх старих часів;
вчився, мовби за покуту,
і що півроку тремтів.

Першу класу повторяв він,
в другій вчився тільки рік,
в третій знову два куняв він,
а з четвертої утік.

Як утік, зажив у тети,
вже до батька не вертав,
згадував старі квартети
і з нудьги весь день свистав.

Ніби в днину він учився,
то хапав за ців, граблі,
а вночі десь волочився
самотою по селі.

Тітці на докори вічні
все балакав про свої
студії етнографічні
і повір'я про змії.

«Що ж се за така наука?»
все питалася вона,
поки раз якась гадюка
не вжалила Ревуна.

Раз над ранком чує тітка:
щось так стогне під дверми!
Що се? чоловік, чи кітка,
чи кунія між курми?

Слухає: це Мирків голос!
«Цьоцю, прошу, отворіть!»

Тітці задубів аж волос:
се ж Мирцуньо, а не кіт!

Скоро свічку засвітила,
до дверей стара біжить,
дивиться — ох, мамко мила! —
Мирко на землі лежить.

Покровавлений, обдертий,
мов утік опришкам з рук!
Тітка в плач: «Ох, Мирку впертий!
Маєш студії гадюк!»

Ох, мій боже! Для науки
що не зробить чоловік!
Сам по не до гадюки,
а потім марнуй свій вік!

Студії не все веселі,
не один життя вже дав,—
і Мирцуньо у постелі
місяць про змії гадав.

Щось там люди говорили,
що бурлака — Любомир,
що баби його сварили,
що вночі ходив на жир...

Але що то бабська злоба!
Се певнісько все брехня!
Повторяти не подоба!
се ж було все не за дня!

Мирко побут лиш народний
хтів пізнати — та й кінець!
І за труд свій благородний
мав що цаль — один синець.

Але се часи вже давні!
Що там згадувати се!
Тут події інші славні
нам історія несе.

Мирко повторив четверту,
бо натуру мав уперту,
як завзявся, не піддався,
вчився, мовби для концерту.

Мирко вже засів і в п'ятій,
виріс сильний і пузатий,
вже і вуса, як покуса,
вилізли під ніс пиркатий.

Він чесав їх щохвилини
і від носа і з долини,
а у грудях, не при людях,
серце рвалось до дівчини.

Бо при людях злі закони
ставлять кари, перепони,—
а тут любка, як голубка,—
к чорту всякі заборони!

Мав професор від природи
служку Гандзю для вигоди,
бо з роками за книжками
харч йому у корчмі шкодив.

Та ся Гандзя любка, мила,
вже три роки, як варила,
добре їла і товстіла,
пана, як могла, дурила.

А наш Мирко придивився
і у Гандзю залюбився,
ходить, блудить, світом нудить,
страх тяженько зажурився.

Бо така любов — то горе,
втіхи мало, лихо скоре,
ти любиш і дивишся,
чи не слідять професори.

Але серця все не спиниш
і за любкою полинеш,
за кухарку приймеш сварку
і у пеклі радо згинеш.

Мирко гинув за красою,
за красою кремезною
і гарячу свою вдачу
все спокутував бідою.

Звісно, кровця не водиця,
а тут Гандзя, як копиця,
та ще й зирком глип за Мирком,
ласиться, як хитра киця.

І зійшлися раз безпечно,
полюбилися сердечно,
розмовляли і зітхали,
цілувались безконечно.

Як вернув потім до хати,
їсти не хотів, ні спати,
без вечері на папері
став поезію писати:

«Гандзю красна, Гандзю любка,
ти мій рай і моя згуба» —
і затався, рим не вдався,
вийшло: шуба, зуба, дуба...

Ех, прокляті вірші, рими!
величай же любку ними!
слів є сила, любка ж мила
має тішитись дурними...

Місяць так кохавсь хлопчисько,
аж зігнувся бідачесько
то з розпуки, то з науки,
а тут піврік вже був близько.

Пан професор, що мав Ганну,
зводив сварку безнастанну,
пик без жару, мов за кару,
всю молодіж безталанну.

Мирко знав, чим се скінчиться,
кинув завчасу учитися
і спокійно, безнадійно
ждав — нехай старий сказиться!

Перепавав — се звісне діло!
Та його се не боліло, —
від напасти не пропасти,
тільки в серці накіпіло.

VII

Навесні якомсь у свято
знов прийшла його бута;
він у лапку, без кота,
наловив мишей багато.

Зладив скриньку із дірками,
обвинув і зерна дав,
миші всі туди зігнав
і убрав усе квітками.

З тим пішов, куди, не знати, —
се було уже смерком —
і поклав букет тайком
на вікно чиєїсь хати.

Пізно вечором вернувся
пан професор із парні,
бачить: квіти на вікні —
і над рожами зігнувся.

«Гандзю! — кликнув, — звідки квіти?»
— Я не бачила ще їх!
Хтось із школярів твоїх...
Але хто би? Може, діти?

Взяв коробку із квітками,
нюхав рожі, оглядав:
«Я цікавий, хто се дав?» —
і поставив між книжками.

«Там щось лазить у коробці!»
каже Гандзя. — «Покажи!»

— Ні, чекай! Ти положи!
Се дали цукерки хлопці...

І поважно став виймати
скриньочку з-поміж квіток,
аж тут миші раптом скок!
Впало з двадцять серед хати.

— Ой! — скричала Гандзя страшно
і на ліжко пана гоп!
А професор, сильний хлоп,
і собі ж туди відважно!

Ех! Шкода, що Мирко любий
сам не бачив, як потім
гомо! і на весь дім
Гандзя і професор грубий.

Аж до ночі воювали,
били миші по кутках,
під диваном, на книжках,
поки погань розігнали.

Мудрий Мирко, се вже видко,
та й професор не з дурних;
по кількох словах марних
віднайшов Мирцуня швидко.

Той не дбав про се чимало,
чим коробку обвивав,
взяв папір, що дома мав,
а там кілька слів стояло.

По письмі його зловили!
Що крутив, не допомгло!
Ну, і лихо надійшло,
бо на карцер засудили.

Але карцер ще не лихо,
та професор пік тепер,
наче з хлопця шкіру дер,
хоч той вже сидів страх тихо.

Так допик йому у школі,
так двійки-трійки писав,—
Мирко пальці аж кусав,
так бажав життя на волі.

І діждався! Вікна вибив
у професора вночі,
та, додому вже йдучи,
свого ж ворога надибав.

Тільки й був уже у школі!
Вигнали зі шкіл біду!
Не зазнав там гаразду,
а тепер зажив на волі.

Він блукав, як ніч, так днина,
аж боліла голова,
а тимчасом у жнива
жвава Гандзя мала сина...

Пан професор прослезився,
що діждався пеленок,
що в колисці був синок,
і з Гандзею подружився...

VIII

Добре, у кого весілля,
але в Ревуна біда;
у професора неділя,
а у нього середа.

З дому невеселі вісті:
батько-мати вже слабі,
тут ні вбрати що, ні їсти,—
в'яне Мирко у журбі.

Та не згине вдача сміла
і проворна і метка:
Любомир пішов до «Діла»,
став там за помічника.

І почав писати пильно
у газету все, що знав:

професорів лаяв сильно
і гімназії картав.

Про політику японську
і про «овид, повен хмар»,
про нахабність, злобу панську —
все писав наш дневникар.

Поки на свою дорогу
не понав по манівцях
і поезію-небогу
взяв на муки, що аж страх!

Критики літературні —
ось якої він завів!
Всі б і у нього дурні,
тільки він все розумів.

Миролюбом він назвався,—
де вже в чорта миролюб!
Де поет лиш показався,
зараз брав його за чуб.

Сім поетів він позбавив
слави їх за двадцять літ;
п'ять повістярів прославив
так, що став гіркий їх світ!

І мене тоді спублічив
сей скажений Миролюб:
збірку віршів покалічив,
вибив їй, як мамці, зуб...

Се така вже наша доля,
славні браття по пері:
лає нас, чия лиш воля,
а читають — школярі.

Але я за те не мшуся:
ось і Ревуна хвалю!
Я і з «Діла» щось навчуся,
я і критиків люблю.

Рік цілий він так пустошив
засів на полях сумних
і з гаїв, садів полошив
солов'їв голосних,

поки знов доміркувався,
що для нього інший шлях,—
і він любо усміхався,
потопаючи в думках.

Всіх поетів чорту в зуби!
Музикантів на сміття!
Малярі най топлять груби!
Лиш посольство — се життя!

Тут навчило Мирка «Діло»:
ріж і бий і сотні душ,
всіх ганьбити можеш сміло,
тільки посла ти не руш!

Будь той посол і худоба
і дурак із дураків,
він незаймана особа,
він учитель руснаків.

Послом бути! Легка рада!
Та чи вибере народ?
Звідки знатиме громада,
що ти справді патріот?

Ех! Пусте! Роби, як другі!
Хвильку вибрану лови
і збирай собі заслуги:
де лиш ступиш, там реви!

Про що хоч реви, та дуже!
Будеш славний і за день!
Нашим людям се байдуже,
хоч ти будь дурний, як пень.

Бо ми розум поважаєм,
та не любимо його!

Гуку-стуку ми бажаєм,
аби нами аж трясло.

Все те Мирко добре бачив
і мотав собі на вус:
«Хоч я дещо попартачив,
я не згину, бо-м не трус!»

IX

І не згинув наш Ревун!
Хоч не раз набідувався,
та журбі не піддавався,
викрутівся, наче в'юн.

Батько вже старий умер,
мати зажила у сина,—
Мирка відреклась родина,
що ту діяти тепер?

А тут на! Хоч сядь та плач!
Мусив Мирко йти в рекрути
і три роки в службі бути —
просто, з моста в воду скач!

І чого він не зазнав!
Ні пощади, ні поваги,
тільки лайки і зневаги:
капрал Мирка дурнем звав!

Не питав, що се ж є пан
і при «Ділі» перший критик,
сипав лайку, сипав притик
і не жалував кайдан.

У кайданах, без провин!
Скули руку із ногою
і лишили так з нудьогою:
думай, синку, шість годин!

А звичайно, йди, вганяй
по полях, як хорт голодний,

вже й ходити ледве годний,
бігай, лапай та стріляй!

Боже! Як-то він колись
по толоках бігав жваво,
а тепер вже не цікаво,
ноги вже під ним тряслись...

А до того ні гроша!
Одіж проста і погана,
не для Мирка, не для пана,—
аж соромиться душа.

Раз він вечором іде;
бачить: Гандзя! Що за зміна!
Капелюх, як в'язка сіна,
сукня улицю мете.

«Гандзю! — кликнув, — чи се ти?
Як ся маеш? Чи здорова?»
«Пробшу! Я професорова!
Десь не можна перейти!»

«Ов! — сказав він і скипів: —
Хай тобі у серце тряся!
Я довів тебе до щастя,
сам пропав, збіднів, схлопів...

А ти пані! вгору ніс!» —
Та й не докінчив прокльону,
бо із його батальйону
дідько майора надніс.

Жаль напав його і злість.
Світ такий; він простий жовнір,
бридка одіж, голий ковнір —
і вечері він не їсть...

Вечір збавив на жалях,
з ніким слова не балакав,
сам трохи-трохи не плакав
і, не ївши, спати ляг.

Та не спав, нудьга взялась,
раптом аж зірвався з ліжка:
«Чи жива ще? Чи небіжка?
Адже ж кривна се якась!..»

І як другий день наспів
зараз віднайшов своячку,
ще незаміжню багачку,
панну Рипцю з Ревунів.

Се була якась сестра
діда ще чи, може, дядька —
світ забув її вже батька,
Рипця вже була стара.

В... з півсотні літ жила,
та казала, що лиш тридцять;
але се була б дурниця,
тільки бридка страх була.

Мала гроші і хаті,
штучні зуби і волосся,
та якось їй не велося,
мужа не могла найти.

Нарікала на життя,
на мужчин, що самолюби,
заглядають тільки в зуби,
не у серце, на чуття.

Аж тут Мирко в хату, гість,
мов не з тих мужчин: приємний,
молодий, дотепний, чемний,
славить Рипцю, п'є і їсть.

Так цілує по руках
і співає так чудово!
Рипця віджила наново
по своїх смутних роках.

Розмовляли як з книжок,
все лиш про емансипацію,

духову аристокрацію
і неволю всіх жінок.

Мирко в серце заглядав
і сягав часом глибоко,
Рипцю поважав високо,
та своє при тім гадав.

Що робити? Хоч стара,
але покидати шкода...
Що там молодість і врода!
На молодшу ще пора.

Так три роки перебув
і хоч не обріс він салом,
хоч не став і генералом,
але фрайтром таки був.

Х

Вийшов з війська фрайтер Мирко
й зажурився дуже гірко:
що робити? Що почати?
Ані хліба, ані хати!

Покрутився сюди-туди
і у посла Скоропуди
став за писаря з потреби,—
мусив дбати сам про себе.

Посол сей був адвокатом,
аристо- і демократом,
буржуа, соціалістом,
а в потребі й анархістом.

Як кому було потрібно,
все він боронив подрібно,
параграфом і крутарством,
людяністю і варварством.

За такі важні прикмети
славили його газети —

він став послом і у Відні
боронив свій народ бідний.

Хоч платив він страх мізерно,
але Мирко виграв терно,
що в такого патріота
бачив, як іде робота.

Бо у нас колись духовні
дбали про кишені повні
і лишили людям — духа
без чобіт і без кожуха...

А потому професори
йшли світлом в темні норі
і лиш і людям — кноти
для просвітньої роботи...

Аж настали адвокати,
перестав народ блукати;
тут процеси, де не ступиш,
і за гроші правду купиш.

А народ наш дуже добрий,
у війні, як лев, хоробрий,
і у мирі небезпечний,
любить процес безконечний.

Як не буком, то язиком,
як не лайкою, то криком,
все воює, з ким попаде,
для потіхи, для розради.

Хоч за бучі, за зневаги
вчиться у тюрмах розваги,
він не дбає і, як брата,
любить свого адвоката.

Так любили й Скоропуду,
з ним і в пекло, і до суду
і на віча, і до бою
бігли земляки юрбою.

У такого оборонця,
наче у проміннях сонця,
вирослав Ревун на славу,
з ворогами на розправу.

І пан посол мав вигоду,
бо небавом у народу
виручав його завзятий
писар Мирко язикатий.

Де було потрібно мови,
щоби тріскали окови,
щоб покласти душу й тіло,
там ішов наш Мирко сміло.

Не було народних зборів,
де б не лаяв професорів,
і попів за їх дерунство,
і ляхів за їх різунство.

Тільки посла Скоропуду
величав, як спаса люду,
що забув за свої діти,
аби за народ терпіти.

Люди слухали науки,
плескали з утіхи в руки,
страх подобалась їм смілість
і відвага і заїлість.

А Ревун уже роззвіривсь
і на дідичів заміривсь,
став про страйки навчати,
як панів прогнати з хати.

А було село Підлуże,
що дрімало у калюжі,
без опіки, без притулку,
наче сирота в заулку.

Був там дідич, граф Підлуський,
що пожер би нарід руський;

все писав, що він лінний,
хоч між ним він був щасливий.

Там-то сих наук про страйки
слухали, як діти байки,
і село, що вічно спало,
скрикнуло: «Платять замало!»

У жнива зробили бучу
і у бійку неминучу
затягли людей зі сотку
на забаву на коротку.

Бо який се страйк без бійки?
Ні з танець без дурійки,
моя піріг та без сметани,—
як без бука лад настане?

Страйк удався, мов весілля,
бо було в роботі кілля;
з бою вийшли три каліки,
мали пам'ятку навіки.

Не грімка була забава,
та пішла по світі слава,
бо усі ті вчинки смілі
Мирко описав у «Ділі».

І пан дідич до газети
написав про всі прикмети
Ревуна і гайдамаків,
про хлопів і всіх лайдаків.

І довідалися люди,
що у посла Скоропуди
писар є, великий злісник,
анархіст і буревісник.

Всі пани його ганьбили,
та свою хвалу трубили,—
і сам Мирко дивувався,
що таким великим стався.

Страйк — се іграшка не проста:
тут жандарми і староста,
Львів і Відень і Європа —
всі не люблять бунту хлопа.

Не гадали Підлужане,
що на них нещастя гряне;
і Ревун не знав про лихо,
що ішло на нього тихо.

Раз іде він із кав'ярні,
оглядає слуги гарні,
аж тут суне сорок мужа:
всі селяни із Підлужа.

Разом ланцюжками скуті,
ріхму, чорні, необуті,
йдуть, сердеги, у в'язницю,
як ягнята у різницю.

Із усіх боків сторожа,
із жандармів огорожа,—
ось тобі і страйк, Ревуне!
Бачиш, де громада суне?

Мирко глянув і покмітив,
що за похід він тут стрітив,
і страшенно лютий допис
зараз вислав у часопис.

Був се крик і зойк розпуки
на такі нелюдські муки;
був се гнів і рев могучий
на зневагу й глум болючий.

Тільки не згадав одного,
хто довів селян до того,
хто лишив їх без поради,
на поталу без пощади.

Але в нас таких немало,
що голосять, що попало;

підпалять суху солому,
а самі біжать додому.

Ой, зазнали Підлужане,
що на цілий вік їм стане
того горя, тої муки
і зневаги і розпуки.

Місяцями у в'язниці
тинялися, як кертці:
Мирко став народолобцем,
а громада душогубцем...

XI

Ох, мій боже, як то в нас!
Все біда йде за славою!
Мусиш спати, та й не раз,
хоч і славний, під лавою.

Людам вірно все служи,
з охотою однакою,
а в халяві ніж держи,
бо прискочать з ломакою.

Та найгірші вороги
ті, що звав ти їх друзями,
що чваняться навкруги
лиш своїми заслугами.

Ти поміг їм у людей
промовами огнистими,
величав за хліб твердий
і святими і чистими;

а вони такі святі,
що у пекло аж просяться,
на устах слова пусті,
і з сим крамом скрізь носяться.

Мирко довго ждав і ждав,
щоб і посол подякував,

кращу плату за те дав,
що йому все надскакував,

що в огонь за ним ішов
з палицею готовою,—
і діждався: лист прийшов,
та не з грішми,— з вимовою:

«Киньте, панцю любий, раз
сі хитрощі не лисячі!
Я лиш трачу через вас
і клієнтів і тисячі...»

Ревуном аж потрясло:
«Знаю! втратив Підлуського,
бо я збунтував село —
се у посла у руського?!

«Ах, ти злодію масний,
мало грошей нажерся ти?!
І тепер ти ще гнівний,
що з дідичем задерся ти?!»

І махнув йому за се
лист довжений з обидою,
та від нього вже на все
відвернувся з огидою.

Просто з міста почвалав
то селами, то луками
й, кого стрітив, навчав
таємними науками.

Кожний слухав новини,
що всі посли нечесні є,
що злодії всі пани,
а свої ще облесніі.

Скоропуда перший з них:
дуже скоро надумався,
виріс на хлопах дурних,
а з панами покумався...

Та в Підлужу хтось доніс,
що за речі розсівано,
і Ревун як стій заліз
у біду несподівано.

Тут його жандарм зустрів
на розмові з громадою,
взяв сердегу і повів
у містечко з парадом.

А в містечку завели
патріота народного
у тюрму і там замкли
нешасного, голодного.

Ту пізнався він тепер
з народними злодіями,
і у нього дух завмер
із усіми надіями.

Забагато і нараз
горя-лиха зібралося,
чар життя в душі погас,
серце в кусні порвалося...

Ждав він тиждень і тужив
за волею й печенею;
розважав, як всім служив
з порожньою кишенею,

як він плакав у кутку
над долею народною,—
і рішився вмерти тут,
ще й смертю голодною.

Три дні зупи в рот не брав,
аж судді всі журилися,
вже на силах геть охляв,
тільки очі світилися...

Написав іще листок,
попрощався із Рипцею,

щоби бог за кожний крок
відплатив їй сторицею,

і чекав на смерть готов...
Та суд його помилював,
і провини не найшов
і до зупи не силував.

Тут і Рипця в добрий час
надіслала даруночок,
сто корон на перший раз,
щоб не згинув Мирцуночок;—

і Ревун за день віджив,
тільки серце смутилося,
за спокоем дух тужив,
і сумління журилося.

Що мені се за життя!
Чи хто працю добачує?
Тітка поміч подає,
а народ лиш розхвачує.

Та в тім смутку не забув
розтрубити газетами,
всю біду, що перебув,
з геройськими прикметами.

І дізнались земляки,
що на Русі є мученик;
жаль і радісні думки
бухли в душах засмучених...

ХІІ

По тяжкій та гіркій
службі він пішов до брата:
тут і харч і тепла хата,
тут вигода і спокій.

А при тім увесь дім
розвеселює тут птичка:

братової се сестричка,
панна Оля, люба всім.

Хоч би ти з гризоти
жити вже не мав надії,
все своячка ся уміє
втіху в душу навести.

В голові все нові
збитки, видумки дитинні,
все сміються сі невинні
очі карі та живі.

У садку в холодку
Між часом спати ляже,
а їла йому замаже
губи соком з часнику.

Він лежить, любо снить,
так би спав собі ще ранком,
Оля йде вже з повним збанком,
лле на ліжко і кричить.

Та за се принесе
аж до ліжка добру каву
і почне якусь цікаву
мову, що його гризе.

«Чому ти сі листи,
що їх дістаєш від Рипці,
у якійсь ховаєш скритці,
що не можна їх найти?»

І чому на саму
згадку про часи у школі,
ти такої злої волі,
що зробив ти і кому?

Що ти втяв, що ти став
тільки фрайтром за три роки?
І чого лиш тиснеш боки,
а до праці не цікав?

Ти не зух! Ти лінюх!
До роботи залінівий!
Все кричиш, що нещасливий,
а з дармовання аж спух!»

Так плете і пуге
і розумне без пощади,
що аж Миркові з досади
волос угору росте.

Він сумний, не гнівний,
усміхається до Олі:
гарна, як та квітка в полі,
лиш язичок страх верткий.

А таке-то пухке
та веселе сотворіння,
що зворушило б каміння,
не лиш серденько м'яжке.

Вечором за двором,
де співають соловії,
Мирко все снує лиш мрії
за змарнованим добром.

Раз вона, як серна,
бігала поміж грядками,
а він лапав улочками,
кликав: «Зачекай, дурна!

Зачекай! Не втікай!
Щось тобі сказати маю:
Олю, я тебе кохаю!
Я загину! Ти мій рай!»

«Що ти хоч? Не мороч
голови мені надармо!
Як тобі так дуже парно,
то іди і в воду скоч!

Чим ти є? Що твоє?
Де твої високі школи?

Я за фрайтра? Ні! Ніколи!
Чи всі в тебе дома є?...»

«То ти так?! Я свояк —
і до мене се ти кажеш?
Не питаєш, слів не важиш,
думаєш, що я дурак?»

«Може, ні? Ти мені
не заб'єш чим-небудь баки!
Слів агністих від бурлаки
я не прийму, бо дурні!»

Мов нараз світ погас,
зблід і Мирко, як хустина;
вже сварить його й дитина,
що він трут і галапас.

«Ти мовчи! Не кричи!
Чим я буду, ще побачиш,
і колись ти ще заплачеш,
що хотіла допечи...»

Та вона, вже гнівна,
тільки подивилась грізно:
«Ні вже, Мирку, вже запізно!
З тебе не буде хісна!»

Він стояв, як зів'яв:
ще такого не бувало,
щоб дитя його навчало,
відповісти їй не знав.

Що за рот!.. Весь народ
славить Мирка за роботу,
за посвяту, за охоту,
що терпить, як патріот,—

а ту гусь, що за Русь
ні хвилини не терпіла,
Мирка вчити захотіла!
Почекай, я відплачуся!

Допекла ся мала
Миркові і таки дуже,
а вона собі байдуже,
десь у сад сама пішла.

XIII

Знудилося Ревуніві
слухати такі обмови;
адже справді він здоровий,
ще заробить сам на хліб.

Він покинув свого брата,
і душа його завзята,
на огонь, як піч багата,
забажала знов борби.

Бо чого даром сидіти?
Краще за народ терпіти,
щоб не лаяли і діти
дармоїдом, лінюхом.

Адже можна у народу
заробити нагороду,
жити ворогам на шкоду,
мати і собі хосен.

І найшов Ревун собаку.
мала масть якусь трояку,
і до Рипці на подяку
із дарунком сим прийшов.

Знав він серденько дівоче,
що лиш вірності все хоче,
і символ такий охоче
прийме з Ревуном у дім.

Тітка втішилася ними
і хвальбами голосними
та котлетами масними
зараз прийняла обох.

І зажив Ревун наново
в тітки Рипці, їв здорово,

та чекав, коли їй слово
скаже важне, як пусте.

І найшов таки годину,
що сказати міг новину,
та своїх жалів причину
і до Рипці обізвавсь:

«Тітко люба! Добре знаю,
з ким я тутки діло маю;
ви дасте для свого краю
і майно своє і кров.

Поможіть мені з півроку
осягти і ціль високу,
бо не зуплю ані кроку,
як не подасте руки.

Хочу мати для поради,
на науку для громади
і на кару без пощади
свій орган, щоб звався «Б у к».

Хоч сей титул гудзоватий,
але зміст у нім багатий;
зараз видко, що завзятий
і виразну має ціль.

Я покажу, що за штука
може вийти з мого «Бука»
і яка для всіх наука
по Вкраїні попливе...»

«Добре! — каже тітка мила, —
я й сама таке б робила,
якби знала, та не сила —
я дам гроші, ти пиши!»

Що за міць є у любові!..
А при грошах все готове:
на різдво вже на Христове
появився перший «Б у к».

Був се справді «Бук» завзятий,
довгий, грубий, гудзоватий,
бук словесний, язикатий,
що де вдарив, був синець.

Бив сей «Бук», куди попало,
аж краям лячно стало,—
ще такого не бувало,
хто би так без серця бив.

Та читали радо «Б у к а»
і не знали, що то скука:
тут було життя і штука,
штука лайки без кінця.

А ся штука в нас на Русі
люба всім, бо ми не труси;
а нагоди і покуси
до сварок багато в нас.

От тепер і Скоропуду
за зневагу і облуду
потягнув до свого суду
лютий Любомир Ревун.

Дав йому таке почесне,
справедливе, необлесне,
дав таке свідоцтво чесне,
що народ аж застогнав.

І щомісяця у «Б у к у»
Скоропуду брав на муку,
словом бив його без гуку
на потіху ворогам.

Та й діждався незабаром,
що не лаяв посла даром;
посол, мов спечений жаром,
ласки в Ревуна просив.

Підсилав йому данину,
та в злу вибрався годину

І наставив тільки спину,
щоб Ревун наново бив.

Тут до сейму йшли вибори,
а народ невчений, скорий,
в те, що пишуть редактори,
вірить, як в письмо святе.

Скоропуда без мандату
міг велику мати втрату
і послав би грубу плату,
щоб страшний Ревун мовчав.

Та не гвелось бідаці,
шкода сті, шкода праці,
бо такому гайдамаці
рота грішми не замкнеш.

«Ну! Нехай! — сказав мецєнас,—
хоч дурак на глум бере нас,
та народ наш не зведе нас,
давніх вибранців своїх».

Помилився! Так бувало,
як на Русі лиш світало,
а тепер не так настало:
Ревуни вгору пішли...

XIV

О, ви галицькі вибори!
Празнику шокілька літ!
Будяться поля і гори
і про вас говорять світ.

Кільки лиха, кільки крові,
кільки сварки, кільки слів
про недолю і окови,
про скажених ворогів,

а потому всі втихають,
на гаразд зі Львова ждуть.

визирають і зітхають —
ні, нема,— і спати йдуть...

Надійшло виборче свято
і тепер в Галичину;
кандидатів скрізь багато,
всі рятують вітчину.

Мирка се не дратувало:
все одно, чи той, чи сей,
тільки гриз його немало
Скоропуда фарисей.

Як?! Він знову кандидує,
знову людям баки б'є,
що народ терпить, бідує,
а він сам шампани п'є!

О, пожди-но, галапасе,
дам тобі твердий оріх!
Геть, за двері, меценаси!
Маємо людей своїх!

У Підлужу, там за гаєм
жив знайомий Мирка, свій,
він колись був поліцаєм,
звався Бурій Онуфрій.

Процесович, забіяка,
агітатор, галатин,
у поляків гайдамака,
але Русі вірний син.

«Бука» знав він, як молитву,
сам не раз писав у Львів,
а язичок мав як бритву,
страшно різав ним панів.

Хоч не раз і пробрехався,
і до бійки мав талан,
та у посли він не пхався,
мав повагу у селян.

Аж тепер Ревун завзятий
витягнув його на світ,
сам поклав у кандидати
і поїхав у повіт.

Не оглянувся Скоропуда,
всюди самі вороги;
дурні доказали чуда,
всі за Бурим навкруги.

Скрізь по селах видко «Бука»,
всюди Бурій і Ревун,
всюди та сама наука:
«Скоропуда лях-дерун!»

«Сл, ай, хлопе! Лихо буде!
Твого носа там не сунь!
Хто захоче Скоропуди,
той навіки буде хрунь!»

Кинувся й меценас жваво
між селян і між попів,
всюди розмовляв ласкаво,
всюди боронив хлопів;

та услід за ним ходили,
як ті мари, вороги;
що посіяв, скородили
і ганьбили без ваги.

Надійшли самі вибори,
наче жніва для селян;
у містечку два табори,
тут господар, а тут пан.

Годі знати, як то буде;
всі перечаться, гудуть;
справу рішать два-три люди,
що за тим чи сим підуть.

Жде громада, галасує,
поки сходяться пани,

і не бачить і не чує,
що хтось їде на коні.

Зліз, пустив коня самобас,
джергу зняв і зараз зник,
Певно стане тут на попас,—
та чого ж так люди в крик?

«Гей! Дивіться! Ото файно!
Ха-ха-ха! І хто се був?
Де подівся? Прочитай-но!
Хтось на хрунів не забув!»

Обступили люди шкапу
і регочуться, що страх!
Оглядають, наче мапу,
і читають по складах.

Шкапа сива, немоторна,
ледве ходить по землі,
а на шерсті напис чорна:
«Се для хрунів на дреглі!»

Де не взявся у громаді
і Ревун і заревів:
«О! Пани селянам раді!
Се мецєнас їм привів!»

Сміх у місті і забава!
Кожний шкапу оглядав.
Але виграла і справа:
газда Бурий по́слом став.

Се Ревун таке придумав —
хитрий з біса! Знав народ!
Та не раз уже біду мав
і тепер замкнув свій рот.

Скоропуда повалився —
більше Мирко не хотів,
хитрощами не хвалився
і поїхав знов домів.

Але слава не пропаде!
Стала скоро голосна:
чули всі про мудрі ради
і кобилу Ревуна.

XV

Мирко заслужив собі
відпочинок по журбі;
славним вже його зробила
сухоребра ся кобила.

Але що із слави в нас?
Радість на короткий час.
Тут же треба далі в поті
мучи́ся при роботі.

Всякі за́баги лишні,
лиш до «Бука» все пиши:
праця пильна і завзята,
та слаба за те заплата.

Вже ніхто так не ганьбив,
ворогів у лоб не бив,
не кида́вся з гуком-стуком,
як Ревун зі своїм «Буком»;

та народ хвалив, читав
і на вус собі мотав,
а прийшлося гроші дати,
обійдеться без заплати!

Мирко гризся що число,
бо довгу вжеросло,
й дивувався: що за штука,
не бояться люди й «Бука».

А тут дома щось не те:
Рипця щось таке плете —
треба з хати утікати,
або марно пропадати.

Мирко ходить і мовчить,
Рипця ходить і кричить,

що в людей не хоче ласки,
най лиш знають обов'язки.

І не доповість: які,
чи солодкі, чи гіркі,—
адже Мирко вірно служить,
так чого ще баба тужить?

Каже: «Мирку, я тебе
дуже люблю, як себе,
але ти зостановися
і в будучність подивися!..»

І піде стара собі
сяде тихо у журбі,
щось ще шепче баламутно
і заграє страшно смутно.

Мирко дивиться: біда!
Втік би радо, та куда?
Так було тут любо-тихо,
а тепер на! Маєш лихо!

Чи не збрикалась стара?
Не із лиха, а з добра
так чогось-то захотіла
чи для серця чи для тіла.

Ще він не поміркував,
що за горе чорт наслав,
як тут Рипця відмінилась
і на диво розщедрілась.

Все купила: і кожух
і одержу й капелюх,
черевики, гарне білля,—
мов для Мирка на весілля.

Все те в шафах він найшов
і питався, що се знов?
«Се чие?» — спитав він грубо.
«Се твое», — сказала любо.

«Тітко, я не знаю сам,
що за те я тітці дам.
Де ж такі страшні видатки
на одержу, на манатки...»

«Мирцю, Мирцю золотий!
Якби ти не був пустий,
ти би знав жіночу душу
і що я робити мушу.

Мирцю, слухай і розваж!
Дім сей мій, а був би наш,
якби ти... та шкода слова,
за любов прийде обмова...»

«Пані Рипцю, се не жарт?
Де ж я стільки грошей варт?»
— «Ах, Мирцюню, ще й питаєш!
Ти собі ціни не знаєш...»

Що мені з мого добра,
«коли я вже застара!
Проміняла вік на мрії
і не маю вже надії»...

Гм! Подумав молодець,
бачу, йде вже мій кінець.
Та най буде божя воля,
як така вже моя доля!

«Панно Рипцю, не грішіть
і сумні гадки лишіть!
Не зрікайтеся ще світа!
Ви ще жвава є кобіта!»

«Ти жартуєш?» — «Бігме, ні!
Ви подобались мені!» —
«А чому ж не скажеш ясно?
Ах! Як се було би красно!»

«Панно Рипцю, золота!
Се у мене гризота!

Я кавалер не заїлий,
тільки так чогось несмілий...»

«Ти несмілий! Ну, та й сміх! —
Та таке життя, то гріх...
Хоч я тиха, осторожна,
але далі так не можна...»

Мирко вуса круть і верть:
тут тобі вже, хлопче, смерть!
Га, що діяти? От щастя!
Але й Рипця ще придасться...

«Тітко, я не самолюб,
завтра візьму з вами шлюб...»
«І ще нині, хоч ми самі,
викаеш мені, як мамі».

«Добре, Рипцю, не журись
і весело подивись!
Най помалу я привикну,
то тоді вже тільки тикну».

«Мирцю, Мирцю золотий!
Ти усе такий пустий!
Вір мені, що я вже гибла,
так мене журба пришибла.

Я тебе люблю давно
і гадала все одно:
я ж тобі далека кривна,
але жінка близька й певна.

Ну, не думай, пожартуй!
Наречену поцілуй!
Ох! Мій Мирку! Ох, мій мужу!
Я тепер уже не тужу!»

І обое в губи цмок!
Що аж песик з ліжка скок;
не пізнав, що се тут сталось,
а то двоє покохалось.

Рипця вже тепер була,
наче дівчина мала:
бігала, співала, грала,
або Мирка цілувала.

Але шлюб із-за дрібниць
відложили до м'ясниць,
щоб усе було готове
до досмертної любові.

День за днем минає, йде,
Мирко вже привик і жде,
жде, як в'язень, що в м'ясниці
йде н іки до в'язниці.

Що робити? Взяв — неси!
Жениться не для краси;
трохи молодості шкода,
та зате яка вигода!

Аж тут доля, як на злість,
наднесла цікаву вість:
пані Гандзя повдовіла,
Гандзя красна, любя, сміла!..

В Мирка мов ударив грім:
адже в Гандзі краший дім!
Гандзя гарна, має сина!
Ох, гірка ж, моя година!

Зараз написав її
про гіркі свої жалі,
що вона вдова нещасна,
а така ще любя й красна...

А при Рипці аж пожовк,
посумнів, затих, замовк:
Що робити? От пригода!
Рипця жде вже! Гандзі шкода!

Так-то доля навісна
жартувала з Ревуна,
поки вивела у люди,
та про се ще далі буде.

Вже весілля за плечима;
Рипця блискає очима,
а Ревун сумний, сумний
і на цілий світ гнівний.

Коли чує, а у Відні
доживає рік послідній
рада по́слів, а потім
знов ви́бори, втіха всім.

Ох, коли б то по́слом стати
і у Відні погуляти,
погуляти за весь вік,
то віджив би чоловік!

«Слухай,— каже він,— кохана!
Не виходиш ти за пана,
ні урядник я, ні піп,
тільки дармо їм твій хліб.

Не спішімся, нас лиш двоє,
зачекаймо ще обое,
може, доля пощастить
і посольство прилетить.

Я звинюся, ти допоможеш,
трохи грошей ще доложиш,
а я сам на все готов,
в бій полечу стрімголов.

Як потім-то гарно буде!
Можна вийти межі люди:
жінка посла!.. Красний сон!
А тепер я вітрогон...»

Рипця слухала, зітхала,
але Ревуна кохала:
«Добре,— каже,— попробуй,
їдь на села й кандидуй!»

І поїхав Мирко втішний,
справджувати сон розкішний,

в сей округ, де Бурий був
і де славу роздобув.

Знов прийнявся праці-труду,
щоб звалити Скоропуду,
збори скликував і там
говорив таке хлопам:

«Я народ наш ще з дитини
і по ночах і за днини
всюди пізнавав, де міг,
щоб йому потім поміг.

Покінчив я, правда, школи,
та іном не був ніколи;
не хотів я жити з вас,
як учений галапас.

І у війську був три літа
та багато бачив світа;
знаю, що за розкіш гвер,
мало сам з біди не вмер.

А потому жив я з вами,
з мужиками, не з панами,
побивався за хлопів,
хоч люблю я і попів.

Вчив людей, де був, а далі
я карався в криміналі —
за кого ж то? За народ!
Бо я чесний патріот!

А потім писав я «Б у к а»,
щоби світло і наука
поміж вас на села йшли
і до щастя довели.

Зі своєї я кишені
сипав грошей повні жмені,
щоб той «Б у к» не випав з рук,
щоб наш ворог тріс і пук!

Так я мучився роками,
бо ішов лиш з мужиками,
а тепер я вже доріс,
щоб тягар ще більший ніс.

Як я стану по́слом, люди,
коли ваша ласка буде,
я за хлопа дам і кров,
аби він лиш був здоров.

Всюди по краю злодії —
пан нічого їм не вдіє,
бо він сам в людей краде
і з панами пити йде.

А я хлоп, хоч, звісно, вчений,
хлоп завзятий, запечений;
знаю, що потрібно вам;
я добуду все і дам!

Перше: треба скасувати
всі податки і всі плати!
Друге: панські всі лани
мають мати русині!

Бо на сих ланах робили
наші предки до могили;
тут є наша кров і піт
вже від тисяч-тисяч літ.

Трете: справа оборони;
військо стоїть міліони.
Але нащо військо є?
Хто родився, най живе!

Слухайте ж іще ласкаво!
Хлопе, де є твоє право,
твое право, твій закон,
і життя без перепон?!

Ти бідуєш, ти горюєш,
в собі вже душі не чуєш,

а заплата: голій борщ!
Сядь і тільки брови морщ!

Ох! Бо й є чого журитись,
як довкола подивитись!
Скрізь неволенька гірка!
Всюди кривдять мужика!

Я, панове господарі,
як те сонце в чорній хмарі,
хтів би вас ogrіти всіх,
любих братчиків моїх;

але вам потрібно ліса,
а ліс у нас до біса!
Та чий вони? Чий?
Ані ваші, ні мої!

А худібка ваша блудить,
білим світом ходить, нудить,
багне травки — і нема,
а тут йде тяжка зима!

Все те треба вам добути!
Треба ж знати, треба чути,
де в кого найти усе,
що вам щастя принесе.

Я готов іти до бою!
Не поможу головою,
то поможу кулаком,
всюди з братом мужиком!...»

Ех! Та де я годен, брате,
то списати, розказати,
як Ревун хлопів любив,
як панів язиком бив.

Се ціла нова наука,
не наука, але штука,
хлопа словом потягти
до великої мети.

Тут і Бурій на підмогу
людям вказував дорогу,
як перемогти біду
і дійти до гаразду.

«Скоропуда все дурив вас
і за ніс лише водив вас;
а Ревун є наш, не пан,
він лиш вибавить селян!»

І пішли по селах збори,
кинулись агітатори,
говорили день і ніч,
будували Русь і Січ.

Всюди і Ревун балакав,
сердився, ганьбив і плакав,
радив, тішився, учив
і хвилинки не спочив.

Аж змарнів він, бідачисько!
Та жнива були вже близько,
день виборів вже ось-ось!
Ах, коли б лиш повелось!

Як він ждав нетерпеливо
на сю днину, на се жниво!
Вже захрип, затиш, замовк,
і похнюпився й позовк.

Господи, коли не вдасться,
не втечи вже від нещастя;
Рипця жде вже — пропадай!
Хоч за море утікай!

Та ласкавий господь з неба
знає, що кому потреба:
Скоропуда бороздив,
але Мирко побідив.

І пішли тепер світами
пильні письма, телеграми,

що дістала Русь сумна
пана посила Ревуна.

Втішилися Рипця й Ганна
і країна безталанна
і родина, що народ
знає, хто є патріот.

Тішився і Мирко славний,
що тепер він муж державний,
вплив наче із води
і не знатиме біди.

XVII

Жде вже Рипця три неділі,
ходить, сердиться, кричить,—
ані гадки про весілля,
Мирко чує все й мовчить.

Щось у себе порядкує
і розносить по хатах;
вже і «Бука» не друкує,
лиш нишпорить по кутках.

Далі Рипця не втерпіла:
«Як же буде? Говори!
Через тебе я збідніла,
але ти і все бери».—

«Рипцю! — каже Мирко зараз,—
бачиш добре: я не втік,
але вінчання амбарас;
відложім його на рік.

Не жадаю в тебе ласки,
але хто сплатить довги?
Маю різні обов'язки,
як кайдани у ноги...»

Рипця зблідла і позовкла,
мовби в ню ударив грім,

та не втихла, не замовкла,
а скричала на весь дім!

«Геть мені з моєї хати!
Йди і інших вже дури!»
«Рипцю! — став Ревун казати,—
я пан посол! Не свари!»

«Ти пан посол?! Ти пройдисвіт,
вітрогон і дармоїд,
волоцюга і дурисвіт,
що вже дуриш десять літ!»

І вхопила пачку «Б у к а»,
кинула йому у ніс:
«А то злодій! То гадюка!
Чорт мені його надніс!»

Тут і пес зіскочив з «крісла
та до Мирка навпростець,
Рипця ще дверима трісла —
і весіллю вже кінець.

Мирко тихо, політично
взяв циліндер і пішов.
Так-то страх непоетично
вмерла довга ся любов.

Рипця вже зафантувала:
і сорочки не дала,
тиждень речі продавала,
місяць спати не могла.

Тимчасом Ревун невірний
у вдовички Гандзі був,
і ласкавий і покірний,
мовби військо вже забув.

Був недовго, привітався,
сів на хвильку, потішав,
і поважно попрощався,
бо у Відень поспішав.

Та й поїхав у столицю,
рятувати вітчину,
і забув тут про вдовицю
і про Рипцю навісню.

Гарний город, добре пиво,
хмара привітних дівчат,
всі знакомляться так живо,
всі з тобою за пан-брат.

Мирко зараз для науки
вчительку собі найшов,
щоб не пила, та без муки,
слів наївних і розмов.

Панна Міці вчила славно,
Мирко пам'ятав, що міг,
цілував її поправно
і казав: «Ich liebe dich!»*

Сам же дома часто пізно
перед дзеркалом ставав,
розводив руками грізно
і до стін так промовляв:

«Hohes Haus! Bei uns im Lande
wird es einem heiss und kalt:
dorten wütet eine Bande
wilder Räuber, wie im Wald...»**

Чи «im Walde», чи «in einem» —
поправляв себе. — Біда
з тим язиком незвичайним —
мова страх тяжка й тверда!

Говори ж ти тут про справу,
як язик мов з патика!

* Я люблю тебе (нім.).

** Високий дім! У нас в країні людей кидає і в жар і в холод,
там лютує банда диких розбійників, як у лісі (нім.).

Край рятуй, рятуй державу,
як граматика тяжка!

І ніяк не переможеш
тих учених перепон!
Головою тут наложиш,
будь ти й мудрий Соломон...

Він тому й не відзивався,
слухав інших і дрімав;
до роботи вже не рвався,
і охоти вже не мав.

Тільки як настали бучі,
довгі спори день за днем,
таланти його блискучі
вибухли страшним огнем.

Він тоді ревів страшенно,
бив у лаву патином
і прискакував скажено
до міністрів з кулаком.

Не настала з того зміна,
не піддались вороги.—
«Ще не вмерла Україна!»
залунало навкруги.

Мирко вискочив на лаву,
правив хором, як із нот,
і потряс цілу державу
піснею на цілий рот.

Ще такого не бувало,
як пливе старий Дунай:
наше слово залунало
і збудило рідний край.

Всі міністри, всі народи
забалакали про гнет
і про наші кривди-шкоди —
та й пішли собі в буфет.

Але Мирко став героєм
і народним співаком,
що на ворога йшов боем
з піснею і кулаком.

XVIII

Важна пісня і слова,
але діло ще важніше;
сильна мудра голова,
та кулак б'є ще сильніше.

Ти ністрам говори,
як податники бідують,
говори, як до гори,
мов оглухли і нечують.

Ти до них іди з плачем,
підходи з усяких боків,
то потішать — калачем,
що дадуть за десять років.

Хто сильніший, з тим ідуть,
а хто слабший, най і гине!
Нагороду ще дадуть
тому, що другого кине.

І душі у них нема,
ані серця, ні сумління!
Ти проси і плач — дарма,
бо міністри всі з каміння.

Ходиш, дивишся на них
і кулак в кишені душиш;
так би гримнув навісних,
але що! Терпіти мусиш.

І терпіли всі послы,
хоч і лаяли щосили,
вже з поклоном не ішли
і пощади не просили.

Тільки Мирко аж кипів,
як побачив з них котрого;

відвертався і сопів,
бо свербіли руки в нього.

Та прийшлося, день настав,
пан міністер мав промову,
щиру правду вивертав
на брехню якусь здорову.

Не згрішила жодна власть,
все в Галичині в порядку,
уряд зробить, уряд дасть,
уряд має щиру гадку...

Слухали послі сих слів
і кричали, як на муках:
«Рознесемо брехунів
не на списках, а на буках!»

А Ревун се як почув —
до міністра та до чуба!
Раз лише його махнув
і сердезі вибив зуба.

Крикнув люто: «Щоб ти знав!
Я тобі заткаю пельку!»
Зуба із землі підняв
і сховав у камізельку.

Пан міністер вже замовк,
та зірвалась люта буча:
кожний посбл бив і товк,
тут різня вже немінуча.

Рада вибраних мужів
одуріла, ошаліла,
замінилась на вужів
і словами світ троїла.

Мирко на кінець не ждав,
вийшов нишком із громади:
«Все одно! — собі гадав: —
буду бити без пощади!

Я виборцям так прирік
і дотримаю їм слова!
Най пропаде чоловік,
слово посла — не полова!»

День минув, а вечором
слава вже пішла світами
про міністра і погром
і про Мирка з кулаками.

Всі газети, як воли
на торгівниці, ревіли,
телеграми в світ ішли;
люди, як чмелі, гуділи.

На всі спусти й заставки
Мирка лаяли й ганьбили,
тільки рідні земляки
боронили і хвалили.

І здобув Ревун собі
знову славу в нагороду,
на розраду у журбі
і на користь для народу.

Бо хоч важні є слова,
але діло ще важніше;
добра — мудра голова,
та биття не раз мудріше...

XIX

Проминули бурі, бучі
і наради всі тріскучі
та й державну раду славну
розпустили по краях.

Мирко вибрався в дорогу
у Галичину убогу,
щоб сказати, справу здати,
що у Відні він зробив.

До виборців він спішився,
бо просили, щоб рішився.

стати паном отаманом
на усю Дністерську Січ.

Іхав він на віча-збори
і не думав про гонори,
але люди наші всюди
люблять послів, як батьків.

Мирко дивиться: кіннота,
виїхала десь з-за плота,
з хоругвами і стяжками —
всі цвітуть, як мак, як сад.

Ревуна повеличали,
славно! славно! закричали
і галопом, хлоп за хлопом,
почвалали наперед.

Тут нараз чи то гармати
стали замки розбивати?
Гуки, стріли згомоніли,
рвали землю моздірі.

Під'їжджає Мирко ближче,
із утіхи ледве дише,
а тут крики і музики
аж лунають навкруги.

Придивляється громадці,
що чекає на рогатці:
то селяни-громадяни
з хлібом-сіллю тихо ждуть.

Скочив Мирко з воза жваво,
поклонився всім ласкаво,
і привіту від повіту
вислухав тут зі слізьми.

«Честь і слава вам, наш пане!
Не забудуть вас селяни!
Ваші муки, ваші руки
роздобудуть нам гаразд».

Мирко сплакав так приємно
і подякував всім чемно
за похвали та помалу
взяв у руки хліб і сіль.

Вдарила музика марша,
і громада, та, що старша,
у містечко недалечко
пана посила повела.

Тут у залі стиск народу
жде на свого воеводу:
«Роступіться! Та дивіться!
Сидімо! Наш Ревун іде!»

Вийшов пан Ревун високо,
поклонився всім глибоко
і промову пречудову
просто з серця всім сказав:

«Люди! Честь мені велика,
що народ мене закликав!
Сеї днини і години
не забуду я повік!»

Честь і вам, панове-друзи,
що шануєте заслуги,
що за труди все і всюди
величаєте батьків.

Видко зрілість, видко поступ,
бо до вас найшла вже доступ
політура і культура,
виховання і гаразд...

Що ж я з Відня вам привожу?
Чим я похвалитись можу?
Небагато на се свято
та й немало я привіз.

Невеличкий сей дарунок,
та великий порятунок

у гризотах, у роботах,
у недолі мужика.

Гризли вас ворожі зуби,
доводили до загуби,
ваше м'ясо рвали ласо,
проливали вашу кров —

і не мали ви нікого,
щоби вибив хоч одного!
Я наважив, пику спражив —
гляньте: се міністрів зуб!»

І підніс його високо,
показав зверхá і збоку,
щоб селяни, хто лиш гляне,
бачили, що він здобув.

Мовби вовк доскочив стада,
так зворушилась громада,
всі скричали, звеличали
пана посла Ревуна.

Славно! Славно! Гомін, крики
і тріумф такий великий,
що у місті літ зо двісті
стільки крику не було.

А потім пішла забава,
танці, пиво, різна страва,
пили, їли, гомоніли
і співали пізно в ніч.

Все весело, все так гарно!
Ах, Ревуне, ти не марно
на сім світі і в повіті
працював багато літ!

Тільки як запіли кури,
здобутки усі культури:
поступ, штука і наука —
спати все пішло домів.

Мирко вибрався додому,
сів на возі у солому,
й тихі мрії та надії
душу обняли його.

Котиться візок по полі,
а Ревун іде до школи
і невинні та дитинні
збитки згадує свої.

Згадує латину, греку,
миші, Гандзю, небезпеку,
Рипцю милу і кобилу,
Ск...пуду, страйк — і все.

Боже! От як віщувалні!
Як карали, висмівали!
А прийшлося, повелось —
він тепер у всіх герой!

Ще коли б найти подругу,
щоб забути вічну тугу, —
може б, Ганну безталанну, —
і солодко задрімав.

XX

Чар минув, як не був,
і Ревун спочив по праці;
зажурився, засмутився,
бо гірке життя бурлаці.

Хто жие, все снує
мрії гарні і надійні,
за забаву дасть і славу,
за любов літа спокійні.

Сумував, горював,
що такий сей світ широкий,
а він бідний, як послідний,
сам, без жінки, одинокий.

Чоловік тратить вік,
ані друга, ні родини,

ні розмови, ні любові,
а тут серце з туги гине.

Ох! Любов, бистра кров
вже чого не накоїла!
Скільки перцю дала серцю,
скільки клопоту для тіла!

І спімнув, аж зітхнув,
Мирко молодечі літа,
ті забави не для слави,
тиху працю не для світа.

Ах! було й поплило
тихе щастя за роками,
як у школі, ще в неволі
він кохався з кухарками.

Як-то раз в давній час
він ходив на вечорниці;
хоч боявся, закрадався
до Ганнусі молодиці.

Ті роки, як хмарки,
розплилися так борзенько!
Тільки спомин, наче гомін,
грає в серці ще тихенько!

Вже гадав, вже складав
в голові думки прокляті:
панні Рипці, старій скрипці,
за маєтки серце дати;

та якось не звелось,
бог не допустив до згуби;
кандидаток ще достаток;
є й такі, що мають зуби.

«Ах! коли б я не згиб,
ще за жінку візьму Ганну!
І молодша і солодша,
завстидає ще і панну!

Вже вона не бутна,
знає честь мені віддати!
І моторна, і проворна —
вміє грошики складати!

Не сварить, а варить!
Так не знають і у Відні!
І багата! Є і хата!
Ах, моє ти серце бідне!»

Зажуривсь, похиливсь
бідний Мирко: що робити?
Серце мліло, захотіло
знову Гандзю полюбити.

Він пішов і найшов
дома Гандзю карооку,
Гандзю жваву і ласкаву,
Гандзю круглу і широку.

Гандзя вже стереже
слави дому, як пристало,
та за Мирком знову зирком,
як колись-колись бувало.

Тут синок в руку цмок!
Мирка сам цілує в руку!
Хлопець сильний, чемний, пильний,
любить школу і науку!

Мирко рад, що тут лад,
по головці сина гладить
і в гостині три години
довгу бесіду провадить.

Ех! давно так воно
скучно-тихо не тяглося,
та з роками з вдовичками
жартувати не ялося?..

І пішов, як прийшов,
а за тиждень знов відвідав;
у вдовички-молодички
вже лишався і обідав.

Так він їв і сидів
все частіше у Ганнусі;
всі прикмети і котлети
розважав у своїм дусі.

Боже мій! Весь спокій
забирала Гандзя жвава!
Все з далека — небезпека —
але все яка цікава!

Ех! Яка се гірка
та погана людська звичка!
Ні свободи, ні вигоди,—
тут пан посол, тут вдовичка...

Мирко йде, Гандзя жде,
рада б дуже дещо знати
і за Мирком далі зирком,
та не хоче він сказати.

Аж тут раз в добрий час
він приходить та з букетом,—
Гандзя втішна і розкішна
зараз прийняла бенкетом.

Мирко п'є і снує
давні мрії молодечі,
п'є на спрагу, на відвагу,
і говорить дивні речі:

«Бо ти я... бо сім'я
мій ідеал вже від давна,
а ви, пані, ви, кохані,
господиня люба, славна...»

«Мирцю мій! Кицю мій! —
Гандзя не дала скінчити,—
Я не знаю... пропадаю...
я не можу вже і жити!...»

«Справді так? Ох, і як
любо чути таке слово!
Так рішмся, поберімся
і любімся ми наново!»

«Любку мій! Дзюбку мій!
А віка мені не згубиш?
Все, що маю, дам, не дбаю,
але чи на правду любиш?...»

«Не питай! Ти мій рай!
Ах! Ті очі! Ах! Ті губи!
Я за тебе у потребі
всім міністрам виб'ю зуби»

І любов бистру кров
заворушила в обоїх;
цілувались, обнімались
аж до очі у покоях.

Любо тут! Рипця в кут
і кузинка недоросла!
У м'ясниці в удовиці
вже була подруга посла.

Він худий, молодий,
але Гандзя, як гаргара!
Круглобока і широка —
ах! Яка то красна пара!

Радість нам, русинам,
що пан посол не спізнився
і у пору на підпору
Гандзю взяв і оженився!

Проводир Любомир
заживе тепер в достатку
і у Відні будуть бідні
всі міністри по порядку.

Жийте ж нам, русинам,
панство Ревуни на славу!
Дай вам, боже, все, що гоже,
і щодня міцну забаву!

Ми за вас, поки нас,
не забудем, поки світа!
Мем кричати, величати
на многая-гая літа!

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

Авреоля — ореол.
Авскульптант — заступник адвоката.
Ад'юнкт — помічник, заступник.
Алькир — мала кімната.
Амбарас — метушня, клопіт.
Аранжер — впорядник.
Асекурувати — застрахувати.

Багмант — лінох, ледар.
Банкбетель — розсувна лавка, яка використовується для ліжка.
Безрога — свиня.
Бельфер — (евр.) учитель.
Бібула — промокальний папір, також листівки.
Бібки — лаврове листя.
Бляга — пустомельство.
Бунда — свита, кобеняк.
Бурмус — верхній теплий одяг.
Бутний — спесивий.
Буцматий — здоровий, міцний.
Бюрко — писемний стіл.

Варцаби — шашки.
Велон — серпанок, вуаль.
Веприк — кабанчик.
Віктуали — харчі.
Віст, шарок — гра в карти.
Вуйко, вуйцьо — дядько, дядечко (материн брат).

Гагілки — обрядові весняні гри.

Газардовий — азартний, запальний.
Газдувати — господарювати.
Гальба — півквати, кухоль.
Гарак — ром.
Гвер — гвинтівка.
Гратулювати — висловити побажання при урочистій нагоді.
Грис — висівки, отруби.

Дансер — танцюрист.
Денникар — газетяр.
Депендент — помічник адвоката.
Дзигарок — годинник.

Екзорта — щонедільне піння.
Експлодувати — вибухати.

Єгомось — піп.

«Іберцігер» — осінній плащ.

Камениця — кам'яний будинок.
Касарня — казарма.
Катехит — піп-викладач релігії в школі.
Кацабайка — короткий одяг без рукавів.
Кельнер — офіціант.
Кнот — гніт для каганця, або гасової лампи.
Кобіта — жінка, молодиця.
Кольпольтер — рознощик (напр., газет).
Кольдонт — зубна паста.
Комерс — бенкет.
Коміс — продаж з доручення.
Консумент — споживач.
Котиліон — листок для запису танцюристів.
Кріс — рушниця, у якій порох запалювався від кресала.
Крейцер — австр. грош. одиниця.
Крона — австр. грош. одиниця.

Легітимація — посвідчення з фотографією.
Ліцитація — продаж майна за несплату податку, або боргу.
Ливанон — гірський хребет на межі Палестини.
Льонт — шнурок, що проводить іскру до вибухової речовини.

Маркотно — тоскно, прикро.
Масіяш — вірно: меценат, покровитель.
Матурист — той, що здає на атестат зрілості.

Менажерія — зоопарк; дикі тварини.
Моздір — гармата.
Напімнення — попередження, нагадування.
Нота з обичаїв — оцінка за поведінку.
Обарінець — калач.
Обскурант — темний, відсталий, нікчемний.
Опінія — загальна думка про когось.
Орудки — справи.
Отомана — диван, канапа.
Пантарка — цесарка.
Парох — піп, що завідує церквою.
Парцеляція — розпродаж (вроздріб).
Пільзнер — біле пиво з чеської броварні (у м. Пільзені).
Пішва — покривало на подушку чи перину.
Полядвця — похребтина, корейка.
Рабат — знижка, відчислення за комісію.
Рам'я — рука (вся).
Рата — сплата грошей рівними частинами за куплену річ.
Регентний — нотаріус.
Ривалізація — конкуренція.
Ринський — австрійська грошова одиниця.
Сендзя — суддя.
Сінгалез — чорний.
Сльота — негода.
Снодоха — сновиди, сплюх.
Сос — соус, підлива.
Сотнар — центнер.
Спацер — прогулянка.
Справоздання — звіт, звідомлення.
Стипа — поминки по померлому.
Суплент — учитель гімназії, який ще не набув повного права.
Схаб — м'ясо з ребром.
Таца — піднос, велике блюдо.
Тимпани — бубни.
Традувати — викладати.
«Трамбаль» — (перекручене) — трамвай.
Трафіка — крамниця з тютюном, цигарками та ін.
Трен — військовий обоз.
Троща — рослини на багнах.
Урльоп — відпустка в армії.

Фантерист — солдат-піхотинець.
Фербель — гра в карти.
Ферії — відпустка.
Фіга — інжир.
Фірер — підстаршина військовий.
Цвікер — пенсне.
Цинамон — кухонна приправа для солодоців.
Цитрис — кипарис.
Чічка — квітка.
Чомбер — рід волового м'яса.
Шсбас — (євр.) субот.
Шпаркаса — ощадна д.
Шнихлір — амбар, приміщення, де зберігається збіжжя.
Шрот — дріб.
Штубак — школяр.
Шувар — очерет.

З М І С Т

Осип Маковей. Критико-біографічний нарис О. Засенка	Стор. III
---	--------------

Оповідання, новели, нариси

Казка про невдоволеного русина	3
Як я продавав свої новели	7
Вуйко Дорко	14
Весняні бурі	48
Клопоты Савчихи	78
Стара Мадьярка	118
Два стазки	132
Нещасна пригода	137
Зуб мамута	141
Народний дім	150
Новітній плуг	159
Емансипація мужчин	167
Нові часи	193
Як Шевченко шукав роботи	219
Твір штуки	224
Поезія і проза	227
Три політики	232
Фербель	240
Вдячний виборець	245
Протекція	248
Революціонер	254
Дозрілий	260
На суді	267
Трудне ім'я	272
Хрестини	276
Мандоліна	292

З одного джерела	296
Вічна пам'ять	301
Мертве місто	303
Границя	309
Інвалід	311
На окопах	313
Кроваве поле	315
Гранат	317
Відмова	319
К. В. Д.	321
Раби	323
Братання	325
Тиха година	328
Мухолоп	331
Тяжка операція	338
Свідок	346
Ласка	350

З поетичної спадщини

Поезії

Незамітно прийшла весна	359
В дорогу, в дорогу!	360
Наді мною листя скрізь зелене	361
У бій ідем без заохоти	363
Був монастир, а в нім черці	364
Панотчик смачно попоїв	366
Людей, людей мені подайте!	368
Заплатив я податок кровавий	369
Помер рекрут в непривітній столиці	371
Привіт Україні	373
У Лаврі	375
Самсон	378
У Миколи Лисенка	380
Ніч	382
На сторожі	383
Сон	385
Смерть	386
Брати	387
Полетів би я на Україну	389

Поеми

Молох	392
Ревун	400
Пояснення слів	466

Редактор *О. Гайдук*
Художник *Г. Ігнат'єв*
Художній редактор *К. Калугін*
Технічний редактор *О. Олешкевич*
Коректори *О. Словенко, О. Шпакова*

ОСИП МАКОВЕЙ. Избранные произведения.
(На украинском языке)

БФ 02675. Здано на виробництво 3/XI—1953 р. Підписано до друку 20/V—1954 р. Формат паперу 84 × 108/32. Папер. арк. 7,875. Друк. аркушів 25,83 + 1 вкл. Обліково-видавн. аркушів 24,753.
Зам. № 1810. Тираж 50 000.

Книжково-журнальна ф-ка Головидаву Міністерства культури УРСР.
Київ, вул. Воровського, 24.